

CLASS - 7

Nagaland Heritage Studies

KUZHALE/KHEZHA

STATE COUNCIL OF EDUCATIONAL RESEARCH & TRAINING (SCERT)
and STATE CENTRE OF NAGALAND LANGUAGES (SCNL), DSE

Nagaland Heritage Studies

CLASS - 7

STATE COUNCIL OF EDUCATIONAL RESEARCH & TRAINING (SCERT)
and **STATE CENTRE OF NAGALAND LANGUAGES (SCNL), DSE**

Grateful acknowledgement is given for permission to use photographs from 'Nagaland 1963-2013 fifty years on' by DIPR; photographs from AWO, ABCC, Steve Odyuo, as well as contribution of poems by Naga poets.

Nagaland Heritage Studies - CLASS-7

Copyright © SCERT & SCNL, DSE 2018

Third Edition: 2023

Illustrations: Thejaseko Rhitso

Design & Layout: **artworks**TM NAGALAND

FOREWORD

The Nagaland Heritage Studies (NHS) is a series of 18 officially recognized Nagaland languages from classes 1 up to 8. These books aim to teach the Nagaland Languages using local culture and heritage as its content base and also promote cultural richness of every tribe and community. The introduction of the Nagaland Heritage Studies in the State's schools from 2018 was in consonance with the guidelines of the National Curriculum Framework (NCF) 2005. The Nagaland Heritage Studies textbooks revised edition covers the learning needs of the students which have added meaningful illustrations. The NHS textbooks are evolving to better language learning of Mother Tongue which is the core basis of one's identity, history and culture.

The State Council of Educational Research and Training & SCNL would like to express gratitude to Professor D. Koulie for his contributions.

We would also like to acknowledge the Department of Arts and Culture, DIPR, all Literature Boards, Tribal Hohos, and the individuals concerned for their contributions towards the development of Nagaland Heritage Studies Textbooks.

The Council & SCNL also wishes to extend its gratitude to Smt. Kevileno Angami, Commissioner & Secretary, Government of Nagaland, SCERT and School Education for sharing valuable suggestions towards improving/updating of Nagaland Heritage Studies textbooks.

Lastly, appreciation goes to SCERT and SCNL team members who have worked hard in completing the NHS textbooks revision on time.

Dated: Kohima the 7th of November 2022.

THAVASEELAN K
Principal Director (IAS)
School Education, Nagaland, Kohima

N.CHUMCHANBENI KIKON
Director,
SCERT, Nagaland, Kohima

SE KERI

Atsa kuzhale leshidah class keke lohlo shühpatöro weh thu kebeh hi jadikie' leshidah thu kebehro jü thsü mewepe lodah. Hyjüba' mecyi kuzhami leshikyero loh kuzhale kephrü leshidahro thsülo son phrühwöh, ne' mheche nü tsühlo medöh wekehe' son bedeh züjeo leshidahro mecyi thsümewepe toh mo'südah. Shüshüh zü so State Council of Education Research & Training (SCERT), Nagaland mherhü zü son Director of Education, Nagaland mecyi lyrhü son atsa Leshikye kephrü leshidahro hi ngo eny kehtsü pföh mechehiah.

Leshidah kethse' atsa thuphre kehlora hy SCERT le' DoSE nhi nü English lohlo thu kehchio hi Nagaland leshikye medoh jeo thsülo Son Nagaland loh language Officer, Assistant Language Offocer le' Language Assistant ro nü keke' pföh ledyedye lle loh khehilo son Nagaland loh leshikyero medoh leshi kephrü' dah zhe son pföh phrüh De züjeo thsü son aro kuzhale loh mecyi Eno Wekutso Tsühah L.O. le' Eli Dekule. L.A nhi nü keke' pföh aro kuzhale loh kehchi hy. Dr. Ditsolo Kapfo, Rehcie, Kuzhale Lethu (Kheza Literature Committee) nü Kecho 'dele kecho 'dele' hi son pföh thuphreloa.

Kuzhale kemetharo ketöh mecyi noro kewekele' khehi son kephrünömiro metha pföh mheche kewe loh khehilo de züjeo rhithsü son nömiroeh metha' hileh, shyro khaweah.

Dr. DITSOLO KAPFO

Rehcie

Kuzha Lethu Lychi

EHLUEH KEHTERO

1. Nye Ni lweeh Trelayah Atsa Hy	1
2. Khulhe Kethsü Dze'	4
3. Amur Falcon	9
4. Keniwuh, Tsüko Lee' Kerikhöh Kelhi Thsükehde Kehtsü	14
5. Nagaland Dau Mheche Wukerinhie	19
6. Throminöro Lee' Lüminöro	25
7. Shilloi Ezhi'	28
8. Trüta Kehthe Kehtsü	33
9. Lhy Miso' Kehtsü	39
10. Nagami Mhe Zehche Du Kehtsü Pukahro	43

Nye Ni Iweeh Trela'yah Atsa hy

KEPHRÜDZE' DAULO CHELOKEWE

Kephrü'numiro ni:

1. Sekhö' keko da', tetro'tenöh lee kephrüda' zho'toh soni lühzo phrühhi.
2. Sekhö' kethse'ro chelo soni sekah dau pfoh thsüh chelo.
3. Lühzo loeh ehdze'ro mesülo.
4. Lühzo loeh kebeh seboh chelo.
5. Lühzo loeh ehse kehtsühi kebehro ehse kele' chelo.

Kethro Mapu:

**Nye ni iweeh trela yah
No ni mhe thsü mebeh deh kehtsüro jelo
Nye ni khwe rö beh diah mo
Zah tre kewero ngulo kehtsü ketso'**

**Nye ni iweeh trela' yah atsa hy
Nye ni khwe rö beh diah mo
Mhero wepre kehtsü ketso'**

**Nye ni iweeh trela'yah atsa hy
Nye ni khwe rö beh diah mo
A kumo' pheh kethsü'ro höh kehtsü ketso'**

**Nye ni iweeh trela'yah atsa hy
Nye ni khwe rö beh diah mo
A kyecinie tehkhuro wepre kehtsü ketso'**

**Nye ni iweeh trela'yah, kedzü'jelomo
Nye mhe thsüpe lookewe belah
Tsühlo kewe a mhöhjüba' beah.**

**Nye ni iweeh trela'yah, kedzü'jelomo
Apfü, no ni awe eh khedeh mo.**

SEKHÖ'RO

1. Khwe : beh soni ehmi moi mhe kewöh meze
 2. Ketso' : tsühlo kenökelee wuh tsoh kehmo'
 3. Tehkhu : mhe höh kehtsü
 4. Kethsü'ro : kumo' mezhie kehtsüro
 5. Khe'eh : merhi' tehdeh kehtsü
-

DAMEHDZÜ KEHTSÜ

A. Kehtsü kebehro ehse kele' hi:

1. Lühzo zophrehi kehtsüo ni diby khwe mo soni Mapu trehla khepfoh tsü'eh ro?
2. Lühzo zophre kehtsüo ni diby kethsü jelo Mapu trela'eh ro?
3. Sekah hyle'nhi loeh diby mesülo ro?
"Nye ni iweeh trela'yah, kedzü'jelomo
Apfü, no ni aweeh khedeh mo"
4. Lühzo hynohy diby seboh pfoh aro kahpuh-eh ro?

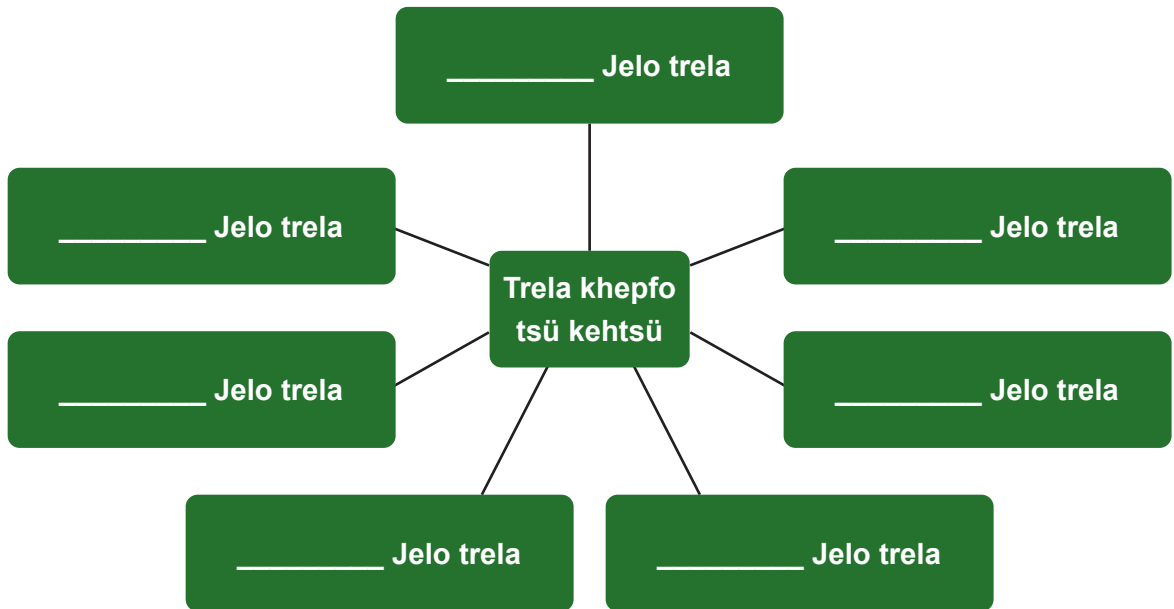
B. Lühzo loeh kebeh sekhöro pukah zho' ketsü'o zü rreh metengö hi.

a) Khwe	Behmo
b) Ketso'	Khemehteh
c) Tehkhu	Kenökelee'
d) Höh	Mezhe
e) Khedeh	Beh

C. Sekhö kethse chekeloro pfoh sekah thuphe hi

- a) Khwe (b) Ketso' (c)Tehkhu (d)Höh (e) Khedeh

D. Noni trela kebeh sekhö pfoh shü methoh loeh thu leso hi.

E. Mithro kethsü tro thsülo soni ehdze keta rö nomi leshikyebu loeh puh meche hi.

- a) Nomi kelhi loeh mhe trela kehtsü kah kethsü dze' puh hi.
- b) Trela khepfoh kehtsü ni ami kelhi thsümewe lo we leh moi?

F. Mesühi rö thuhi:

Aro Lühzo hydaehhi lo mesühi zünhie', Röpfü ni aro mesü kehtsü moi khah kebeh patö lo mhe katrö' thsüpföf tsühi kehtsü dze' chelo. Aro ni mhe katrö' loeh Mapu trehla khepfof tsü mesümo rö teyeh. Shühroshüh diby ro? I mesü kebehro thuhi.

Khulhe Kethsü Dze'

KEPHRÜDZE' DAULO CHELOKEWE

1. Kephrüdze' phrüh mhehmheh lo rö pukahro chelo.
2. Kephrüdze' dau thumebeh kehtsü ehdze'ro pfühphre chelo.
3. Kahkepu'mi lee thrakezümiro zü rö ehdze' loeh seboh ketalo.
4. Kephrüdze' chyba da'mehdzü kehtsü thumebeh kehtsüro thsü chelo.
5. Sekhö' kethse'ro chelo soni pfoh sekah dau thsüh chelo.
6. Mi thro'kehni moi ehtro thsü rö mheche pfüh kehe' kehtsü da'ro thsülo.
7. Dukie' lee atsado kelhi' pfoh mehdzü rö khulhe kethsü lee mhe lhöhphe kehtsü dze' ro chelo.
8. Sekhö' lee sekahro zho'toh soni pfoh ami lydo moi mesüphre kehlo thu chelo.

Zöhse ni dudze' mesü soni kebehnhie' pu tsimiro tenau kecühkelee' ni pu nhie ehse enü' hi. Noro kecüh kebehnhie' metrita' katrö' roto leh mo ro? Zöhse' ni ehse kele' dele' kehchi chy ehse kedzü' enü' dele'hi. Sho-o popcorn lee ice-cream ro to leh mo ro? Shyrö enü' dele'hi. Zöhse ni puuro kecüh kebeh tsühlo nhie' mhe shühro behmo, shyrö puhhi. Metrita' ro kehloro zöhse ni pfoh thsühka' pheh zilo soni nöcü'miro ehba mehssa methsü'mehtsü mo soni tehdi lookewe thsüpfoh tsühi. Nocü'miro shühshüh ngu pfoh ethö' rö, no daba' lo ehda' hyno thsü chelo ro? Shyrö pu nhie' enü'. Ami kecüh kebehnhie' a pfü ni

hyda' thsü metrita' ro pfoh mehtoyah, shyhi. Nocü'ro ni sho-o i pfü ni mhetho thsü rö dele'wöh zünhie' diby thri pfoh iweeh tsüeh ro? shysoni zöhse nhie' enü'hi kehtsünhie' pu ni puuro kecüh kebehnhie' dze'ro puh predeh.

Apfü ni netho kedzüba' evy mhah khulhe thsü soni dele' kye wu kehtsü nhie' lechekh katrö' pfü wu eh. Kem dau ni kethrüboh lee kevizho dzühbo pfüwu tsü eh. I pfü ni daba' evy mhah khulhe thsü te lee diby pfoh zehh teeh ro? Shysoni enü' dele'. Apfü ni ehza lee ehmhi ro pfoh zehh rö khulhe thsü ah. Minuhro diby pfoh pu nhie' mhena'ro thri eh ya' che leh mo ro? Bethu, ehfü', ehzhü, kemedau ni pume tröh kehtsünhie' ehtseh mecyi pfoh pu mhero thriloeh, shyeh.

Dunhie' prisa behmo kehtsü jelo mhena' kahdyedye pfoh mhe thriloeh. Bethu, Meci, Zhithuh, Ehtsü, Tekhu, Tsühzo ro pfoh khulhe thsüwu. Zhiprisa lee leshikwe' rakaro Britishmi wu kehtsünhie' lo aro kadzü ba' pfoh kehze wu, shyeh. Duka mecyi beh mo, mi meduh lo lethre' ledyedye thsühmo'kehsü samüro tahlo, thsü'khuhiro kekwi, rahba meniero do, shyrö lhywu. Ne' mhe trokeme aro lethre' lo thsü phre loho. Meci, ehtsü, zhithu, tekhu, tsühzo ro mhena' pfoh soni khulhe kethsümiro nhie'lo thriloeh.

Nethoeh kelhi'miro lahdie ketha' temhah meci pfüloeh. Meci ni aro miro jelo mhe meyie kelie. Apfü ni a

nhie' puhkehtsü, Konyak miro meci jühkhö hohlo soni meci thsüphreloeh, shyeh. Shysoni pfümhah Assam kadzüba' zehhhieh. Nagami shüehzhe katrö' ba'lo Assam dau lo mhah meci thriloeh, shyeh. Töpha, kahvü bamhethoro lee tamul ro pfoh mhah mhe thriloeh, shyeh.

Ami kyethsühnumi kelie ni Assam dau lo ehzhü lee laprizhü pfohwu netho dau tetrüpfü seh zehhhieh. Shysoni ehza, meri' lee ehmhi ro lhöhphre loeh. Lahprizhi ni pfoh thudi na'ro thsüloeh. Tsühlo tsühlo nhie' khulhe kethsümiro ni ami netho dau mhena'ro zehh wuyah. Shühjehlo ami nethomiro lakaba' evy mhah mo mecyi mhena'ro nguloeh. Mhena' tro keme lethre' pfoh mo'kehsü chy ami lethre' ami kadzü dau kebeh mhena' pfoh mo'kehsüro thsüphreloeh.

Tetrü' kehtsümi, chüh mhethoro, kye kethsü, erah kedoro aro mi lethre' thsü rö lhywu.

Ehlo khah kehtsü ni tsühlo ketha' loweh lee thsüreh. Du' pfüzöh lenü

zho' zü soni mhetho hynohy thsüte-eh. Rübe qa leso kedehchy lo ehlo khah-eh, shy moa'leh samü pheh rökwe kehsü wuh deweah, shyeh. Zöhmi nocü' lhy kebehro lo ehlo keha' meboeh mo. Zöhpi kese'miro lethre' ehlo keha' khah-eh, shyeh. Ehlo keha' ni ezhy zeche shyrö mehli te. Ehlo keha' ni kedzü'ro jüi pume reh. Chühbo' kwe' chühnü, ehpa lee chühbo' kuma' pfoh pahvüno lee bethu jüh khah kehrhü soni ehlo ehzo kahdyedye khah phreloyah. Shysoni pfoh erah, lahphe, ehrhe, menie le' rahba tahne kahdyedero doloyah.

Nicühmiro mecyi elieh lhöhphre eh. Elieh lhöhphre kehtsü nhie' eliehnio pfoh kerü' soni ehba lo pfoh lhöh eh.

Shysoni pfoh emye lohlo fümethsoh eh.

Pfücühro ni chemhetho thsü soni ehche' lee ezö'ro do, kye thsü ,taketa' mhena'ro thsü, chüh lo, thsü'ri na' ro thsüphre soni netho khwe te eh. Pfücühnicüh lee kese'kecüh meduh thsü eh kehtsü mhetho shyeleh taketa'. Kecüh-hana lee ketse'ketha' kehmochy methsü' meduh taketa' mhetho thsüeh. Dukie' ami kelhi' lee atsado kelhi' pfoh mehdzühi kehtsünhie' zohmezah. Kecühmi meduh mah khölo dau lo pfüzöh thröhy loyah.

“Mhe thsü soni to de” shyeh kehtsü seboh pfoh ehzho' kelie thre' rö lhyte. Chüh ,jüh, kadzü ro methöh lee tehthri'chü ro methseh soni lhywu. Mi medöh lo ledyedye mhetho mehse thsü rö lhywu. Mi kelie-i mi kedzü'mi kehlhijüh phehlo lhylo de, shy kehtsü mherhü teyeh mo.

SEKHÖRO

1. Myephu' : emye thsü kehtsü shü.
2. Tsinumiro : nömiro weh nöcühmiro.
3. Khulhe : mhena' pfoh zeh kehtsü.
4. Tetrü' : ehzhi dzü meha'hi soni kejo' pfoh mhena' thsüphre kehtsü.
5. Lhöphre : emhe kelie lohlo mhe kethse' thsüphre kehlo.

DAMEHDZÜ KEHTSÜ

A. Mhe kehtsüeh kebehro ehse kele' hi:

1. Zöhse' ni zethu zü tahsethsüeh ro?
2. Zöhse' ni kecüh kebehnhie' atsado nöcü'miro kehtoro to eh leh mo ro? Diby kehto ro ni lehdye ro?
3. Dukie' prisa beh kehmo nhie' diby pfoh mhe thrilo eh ro?
4. Mhena' diby ro netho loeh ngu loho rö lakaba' lo pfüwu ma'sü ro?
5. Dukie' Nagami shüehzhe diby tro ni meci thsüphrelo eh ro? Puro meci pfoh daba' zehhi eh ro?
6. Nagami nethoro diby thre' rö lakaba' mi sepe mo soni lhywu ro? Ehdze' tro kelie thuhi.
7. Dukie' kelhi' nhie Nagamiro diby sekah pfoh seboh thsü rö lhywu ro?
8. Dukie' kelhi'miro diby thre' pfücühmi lee nicühmi mhetho keze' lehdye teeh ro?

B. Sekahro zho' leh zhomo ya puh hi.

- a) Zhiprisa lee leshikwe rakaro Britishmi ni aro kadzü ba' wuh kehtsüchylo pfoh wu ah.
- b) Rübe qa kemo mhöjülo ehlo khah khah yah.
- c) Zöhse ni metrita pfoh myephu' loeh roto kebehnhie pu kecüh kebeh dze' mesülo.
- d) Nöcümiro ni taketa mhetho kethsü dau puro pfüzoh thröhi yah.
- e) Zohse' weh ehpfü ni netho kedzüba evi mhah khulhe thsü te yah.
- f) Zohmi ketsühro lethre ehlo keha khah yah.
- g) Nagami pfücühmiro mhetho meduh thsü te yah.
- h) Nagami keriro lhi tekhu eh mo.

C. Sekah thu mebeh kehtsürohi zoh soni kepchrüdze loehlo pukah sekhö kelie pfüh lo.

- 1) Erah, Lahphe, ehrhe lee menie ro dolo kehtsü zeh _____
- 2) Ehno pfoh lhöphprelo soni keto-keso lee ejüh pfoh khehi kehtsü bu _____
- 3) Ehzhü pfoh soni ehza, meri'lee emhiro lhöphre kehtsü mi _____
- 4) Mhe kilie pume reh soni pfoh mhena thrilo kewe zeh _____
- 5) Mi netho lee ehshü kedzüba te mhah kehtsü _____
- 6) Ezhy thrikehtsü ehzo kelie zeh _____

D. Sekhö' zho' kehtsüo kehtelo rö rreh tenguhi:

1. Nagami ro du' pfüzoh lenü zho' zü soni mhettho hynohi thsü teeh
 - a. Khulhe
 - b. Khuhni meru'
 - c. Ehlo khah
2. Netho loh kelhi'miro lahdie' ketha' te mhah pfüeh
 - a. Eyeh
 - b. Rübe
 - c. Meci
3. Kye thsü, netho khwe, ehchie lee ezö' do kehtsümi
 - a. Nicühmi
 - b. Pfücühmi
 - c. Nocüro
4. Chühbo kwe', ehnü, ehpa lee kuma' pfoh thsüloyah
 - a. Ekye
 - b. Ehlo
 - c. Emye
5. Kese'kecüh meduh thsüeh kehtsü
 - a. taketa'
 - b. ehlo khah
 - c. Tetrü'

E. Sekhö' zho' kehtsüo kehtelo rö rreh tenguhi:

- a. Dukie' lee atsado kelhi' phrüh mehdzühi. Shysoni pukah pangö(5) thuhi
 - 1.
 - 2.
 - 3.
 - 4.
 - 5.
- b. Mesü rö ehse ketahi:

Atsado mhe kethsü da' lehdyedye dukie' pfüse' zöhse' tsülonhie' beh kehmoro diby ro? Ehdze' thuhi.

F. Sekhö kethse chekeloro pfoh sekah thuphe hi.

Myephu'	Tsinumiro	Khulhe	Tetrü'	Lhöphre
---------	-----------	--------	--------	---------

G. Thro'kethsü kwe' rö beh soni ehdze ketahi.

Zöhse weh kelhi tsülonhie diby da'kewe chelosoni atsa kelhi dau thsü damehdzü lowe la' ehdzero keta hi.

Amur Falcon

KEPHRÜDZE' DAULO CHELOKEWE

Kephrü'numiro ni:

1. Kephrüdze' phrüh chekwe' lo soni ehdze' chelo.
2. Kephrüdze' dau thu mebeh kehtsü ehdze'ro pfühphre chelo.
3. Kahkepu'miro lee' thrakezümiro zü ehdze' keta chelo.
4. Kephrüdze' chyba da'mehdzü kehtsü thumehte kebehro thsüchelo.
5. Sekhö' kethse'ro chelo soni pföh sekah dau thsüh chelo.
6. Ehtro mhetho kethsü dau thsülo soni kwe' lyrhü mheche thsükehe' kehtsü da'zho'ro thsülo.
7. Reba' khuhniri mehwe kebeh chelo soni mekha'lo rö melhi' metrö'pe mehlo ma'sü.
8. Methsü'tro ni rekhuhiro bomehke kehte sekhke kebehro mhethoro chelo soni ami kadzüba' mhetho shühro thsükehe' pelo ma'sü.

Nagaland dau Pangti netho ni Amur Falcon (Lahthrenö) jelo meye prelo. Pangti netho ni Wokha district Doyang jühdo phenhieba' beh. Mehpföehso Amur Falcon trohdie wu Pangti netho dau ehtholo soni zhoh

Africami kadzüba' wu ah. Siberia loehlo Amur Falcon nye-nye by

Nagaland loeh wu yah, ne' Pangti netho loehlo ehtro katrö'kelee' wu eh. Atsado pangti netho dau lethremo ne Changtongya, Longleng lee Peren District loeh mecyi Amur Falcon tro wuyah.

Amur Falcon ni ehla tsa' kecy lahthrenö tro kelie zeh. Scientific

zehtho ni Falcon Amurensis shyeh. Ehtro-tro thsü India kadzü lee' Arabian jühkadie pfüthsa soni tsühthi tsühlo nhie Africa dau wueh. Amur Falcon ni pu kumo' cy (pakelie pu meshüh 200 gram) ne nethse' weh kehtsünhie' lehdie' ketha'kelee' zhohte loyah. Puuro lehdie' puketha 22000 Kms. meseby mehpfo kelie loeh teloyah. Rocü' hynohy ehshü kehde lehthaba'

jühkadie' pfüthsa soni zhohte rö kazü-u mecyi etho mo soni zhohte loeh.

Mehpfoehso Ciedie'thrü Amur Falcon katrö' Pangti, Changtongya, Longleng lee Peren District dau wuyah. netho dau wuyah. Tsühlo ketseh etholo soni Arabian jühkadie pfüthsa rö Africa dau wu yah. Amur Falconro wu kerinhie' Pangti nethomiro thsü'ero

mekha' kehtsü da' chemo. Shühjelo füh soni kathri pfoh zhehtote. Amur Falcon ni rocüh thobohwe rö chühbo tenöbha' kö eh kehtsüjelo Pangti netho dau katrö' kathru pfoh zhehto kehtsü thsüwu.

Ne thsü'ero bomehke kehtsü wemo moizho'mokehtsüdze'pfohnethomiro nhie' kahpuhhi kehtsüchy kelhi' kehde prelo. Amur Falcon bomehke kehtsü sekhe mo'kehsü jelo Wokha district dau mherhü thsüwu. Amur Falcon Eco Club methsohlo soni rocü' hynoh dze' phrüh. Shysoni netho trütaro zü ehse keta rö thsü'ero bomehke kebeh sehkhe kehtsü zho' rhühphrelo soni mhetho thsüwu. Shüh lethre'mo thsü'ero bomehkepe mo de kehtsü jelo zohlookewe mi kesoh phrelo.

Pangti nethomiro Amur Falcon bomehke kehtsümi kelhi' loehlo kehde pe thsü'ero mekha' kehtsütro thsüpelö. Mehpfo 2013 ku puuro netho dau thsü'eröh bomehke pemodeh. Shysoni puuro netho ni 'Falcon Capital' shyro ehze' kewe trelo. India wild life protection Act 1972 loeh mecyi Amur Falcon rocü' hi mekha'lo mo'kehsü ehzho' rhüh mehte.

Tsathiny no ni evy Pangti netho
dau elhe'wuh kehtsünhie' thsü'eröh
bomehke kehtemiro kelhi' kehde soni
thsü'eröh mekha' kehtsümi thsü deh
kebeh ngulo de. Amur Falconro puuro
netho dau ehtho kebeh metha ehmi
keliei füh moi kathru kehtsü sehkhebi'
teyah. Tsühlo kegeh chy nethoo nü
rocüo chyhuhpe modeh kehtsü
mezengu rö puuro mhethohtsü mewe
kebeh cheloeh.

Pangti nethomiro phehlo chekehlo
mhe mo'kehsü nhie' pu tsühlo zho'toh
zünhie' minuhro wehtetsüthero'
loe'leh pukewe jelo kelhizho'
kehdeloyah, shyeh kehtsü ehdze'
che ngulo. Tsathiny Pangti netho ni
lakaba'miro evy wu kehtsü ehshü
meyie kelie thsülodah. Country
kahdyedye ba'lo rocü' zoh kehtsümi
katrö' tewu puuro netho dau lo Amur
Falconro ekö eh kebeh zoh teyah.

SEKHÖRO

1. Jüdoh : ejüh edeh meteh mo rö doh kehbeh.
2. Lahthrenö : rocü' keti tse' soni rocü' kecyro tsüto kehtsü by.
3. Thsü'eröh : rocü lee rekhuhiro
4. Thobohwe : mhe methamo kehtsü
5. Kö : ehfü moi rocüro pre tetro' pheh züh kehtsü

DA'MEHDZÜ KEHTSÜ

A. Mhe kehtsü kebehro ehse kele'hi:

1. Pangti netho ni diby jelo meyie ro?
2. Pangti netho ni daba' beh ro?
3. Amur Falcon ni diby rocü' thre' kehtsüo ro? Diby kethsü jelo rocü' hynohy lehdyethro kehtsü puh-eh ro?
4. Pangti netho dau lethremo soni diby netho ledyeba Amur Falcon ro wu-eh ro?
5. Amur falcon ro diby kethsü jelo Pangti netho dau wueh ro?
6. Diby kethsü jelo Amur falcon katrö' Pangti netho dau lo chydeh ro?
7. Amur falcon bomehke pe mo de kehtsü jelo diby mhetho thsühi ro?
8. Pangti nethomiro phehlo aro diby cheloowe ro?

B. Sekahro zho' lee zho'mo kehtsü rreh tenguhi:

1. Amur falcon ni rocü' kadie tro. _____
2. Mehpfo kehpe ciedie'thrü Amur falcon ro Pangti netho dau wueh. _____
3. Amur falconro zhoh jühkadie' pfüthsa soni Africa loeh wuyah. _____
4. Pangti netho miro dukie lo Amur falcon mekha' rö lhywu _____
5. Nagaland kadzü loeh Pangti netho dauso' Amur Falcon wu metrö'kelee' thsüyah. _____
6. Amur falcon Eco Club methsoh rö rocü' bomehkie kehtsü sekheloeh ____
7. Amur falconro thobohsü kehtsü jelo chüboh tetro' phe köyah. _____
8. Amur Falconro ni chübo tetroba k□ kehtsü jelo kathrü loho _____

C. Kephrüdze' dau thu mebeh kehtsü diby sekah loehlo cheloowe ro?

1. Amur falcon ni rocüh ketsiby ne etse' kehtsü rocüh tro.

2. Rocüh kefü' miro Amur Falcon katrö' kathrideh.

3. Pangti nethomiro Amur falcon kathri moi bomehke pe modeh

4. Amur Falconro tsühthi nhie' ehsü keli' ba' zhoh wuyah.

5. Amur falcon ro jühkadie' pfuthsa teyah.

6. Amur Falcon rocüh hi kehra moi kathri melöh.

7. Amur Falcon pu mehwe kebeh pfoh Pangti nethomiro kahpu tecü hi.

D. Shü methuh dau sekhö zho kehtsüo pfoh thu hi.

1. Scientific zehtho dau Amur Falcon zeh ni _____
2. Pangti netho ni _____ jelo meye prelo.
3. Amur Falconro _____ nethse weh te yah.
4. Kerinhie Pangti nethomiro Amur Falcon fuh soni kathri pfoh _____
5. amur Falconro thobohwe kehtsü jelo chühbo _____ kö eh.
6. Pangti nethomiro Amur Falcon bomehke kehtsümi kelhi' loehlo kehde pe thsü'eroh _____ kehtsütro thsü lo.
7. Rocüro tenau Amur Falcon ni nethse' weh kehtsünhie 'lehdie _____ zhote loyah.
8. Mepfo _____ chyba Pangti netho ni Amur Falcon jelo eshü kewe kele thsülo.

E. Sekho thu mebeh kehtsüro zho kehtsüo kethe pfoh shü methu loeh thu soni sekah thu leso hi.

Nethse' weh	mekha	Thsü'eröh	Thobohwe	Kelhizho'
-------------	-------	-----------	----------	-----------

1. Chühboro _____ lo mo kehtsünhie ewö behmo de.
2. Rocü keme ni _____ soni tsüle keliba wu yah.
3. Nethomiro nhie _____ bomehke kehtsü da'zho wemo shi-eh kehtsü pfoh kahpu soni kelhi kehde lo masü.
4. Rocüro _____ rö chühbo tenöhba kö yah.
5. Tsülo zotoh zünhie minuro kahpu lo'eleh pukewe jelo _____ kehde loyah.

F. Sekepu mhetho: Ehtro thsülo soni thsü'eröh bomehke kebeh sekhelo mokesü dze' ketahi shisoni mesükeloro thulo rö pfoh leshikye bu loeh puh meche hi.

1. Thsü'eröh mekhalo mokesü ni diby jelo meye kehtsü beh ro?
2. Nomi kadzüba dibythre soni thsüfuh moi röthsü kehtsü sekhke lowe la ehda trokele keta hi.

Keniwuh, Tsüko lee Kerikhöh Kelhi' Thsükehde Kehtsü Dze'

Ao mi du'mise

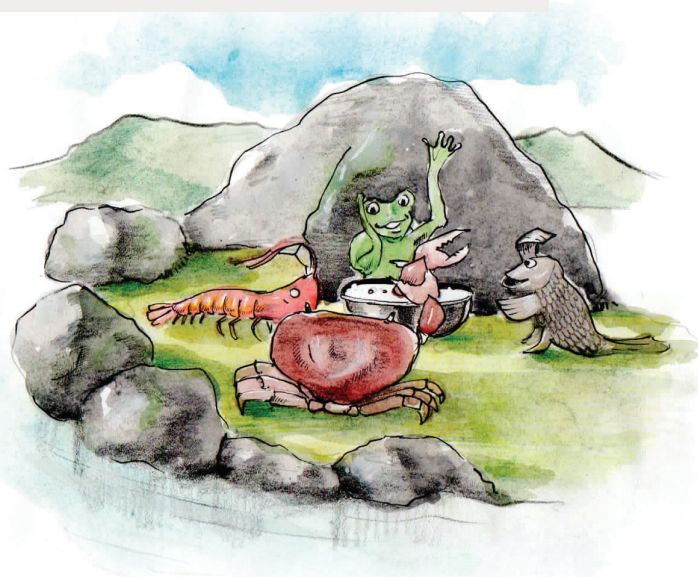
KEPHRÜDZE' DAULO CHELOKEWE

Kephrü'numiro ni:

1. Kephrüdze' chelo rö phrüh mhemheh da'mehdzülo.
2. Ehdze loeh kerik-kenö zohphre chelo.
3. Kahkepu'mi lee kezümiro zü ehdze' loeh thumebheh kehtsü sebohro ketahi.
4. Mhe dze'ro, sekah lee sekhö'ro kephrüdze' dau thumebheh kehtsüro pfhüh chelo.
5. Leshi thu mhemheh zü da'mehdzülo.
6. Kethu lee' sekepu dau ami lydo pfoh chelo.
7. Sekhö' kethse'ro pfoh sekah loeh thsüh chelo.
8. Du'mise puh da'mehdzülo.
9. Du'mise nhiepah liheh prelo soni du'mise kethse' chepelo.
10. Kephrüdze' dau thumebheh kehtsü zü son mitro lo ehda' thsü merö kethsü da'mehdzülo.

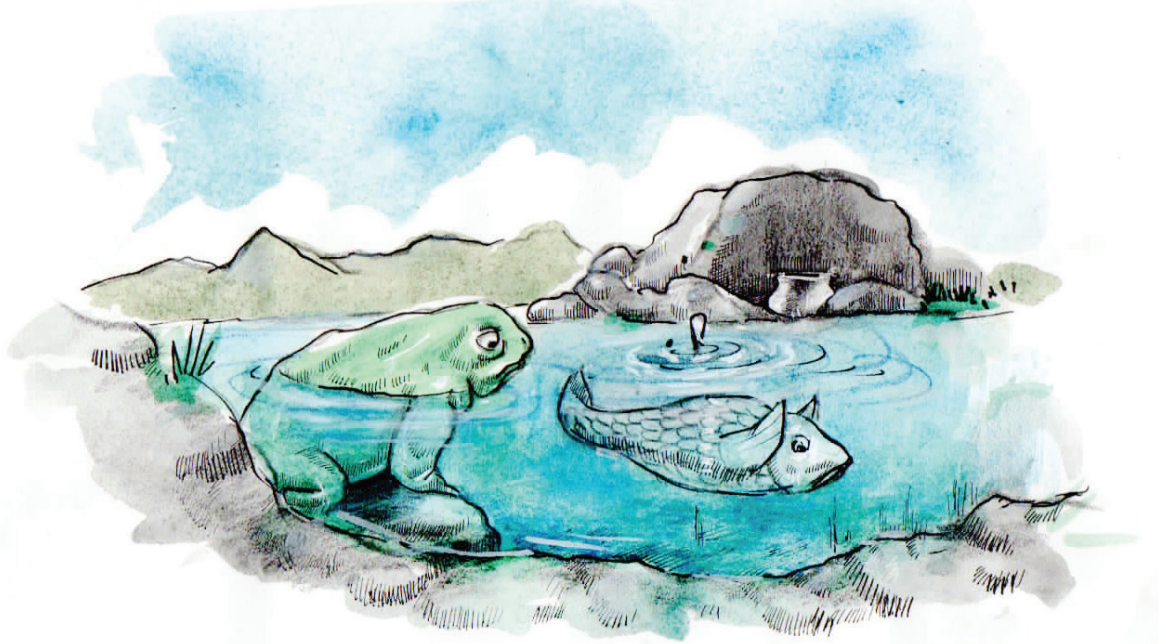
Dukie' jüh khuhni tro keme Keniwuh
Tsü'ko, Kerikhöh lee Ewöh ro thrakezü
thsü rö lhyte. Puuro kezümi thsü soni
mhe meduh kwe' chysü rö thsüwu.
Taketa' tsühlonhie' puuro lehsülehzhe
soni kelielie khölo' loh mhah tatah
tehri wueh.

Zah kelie puuro ewöh khölo loeh
mhah mhethsü. Ewöh ni khölo pahpu
kehtsü jelo puuro khuhjo khahmehto
kehtsü pu mehse. Khuwe' tokewe pfoh
pu kezümiro mehto ni soni mhemesü,
ne pu nhie' ehthsü' behmo kehtsü jelo
mhe kelie mesüphrelo. Pu phetsüh

pakelie sühthsa' pfoh khuwe' khahlo.
Shühjeo khuwe' ni toweshedeh.

Shysoni ethö' rö pu kezüro kozüwu

khuhjo to. Khuwe' toweshe kehtsü jelo diby pfoh khah ya' pu kezüro ni ewöh nhie enü' hi. Ehthsü' behmo kehtsü jelo a phetsüh pakelie sühthsa' pfoh khuwe' khahloa', shyrö ewöh ni puuro se kele' hi. Shühnhie' pu kezümiro kera'deh. Ne khuwe' toweshe kehtsü jelo thehchy mecyi ewöh lo liekhahthsü mo'sü shyrö tahprüthsü nüh haha' rö beh meeh.

Shühchyba' mecyi puuro ewöh khölo dau mhah tatah kehtsünhie' ewöh ni pu phetsüh sühthsa' pfoh khuwe' khah mehto zohte. Kenieny ewöh ni pu phetsühro khah lesodeh soni pu kumo' lethre' mehsa' rö beh, ne pu ni kezümiro thro kehtsü jelo khuwe' tokewe khah mehto ni. Shühjelo pu ni khuwe' lieh dau ehtö ludeh soni puh kumo' meduh pfoh khahdeh. Atsahy ewöh nü chydeh kehtsü jelo mi kelie-i

kezüro ko züwu khujo mehto modeh. Ne tehhe tsühlo nhie' pu kezüro mehlhüdeh kehtsü jelo puuro tephe' khühjo tolo. Puuro khuhjo toweshe kehtsü chelo, ne ewöh ngumodeh. Puuro mesü kebeh ewöh ni mhah mezü'deh ne shyrö beh. Shühnhie' kerikhöh ni pu khu dau ewöh phetsüh beh mo rö pu kumo' khah pfoh hahmerah rö kebeh ngu soni era'deh. Ewöh ni pu kumo' khah pfoh pu kezümiroeh mehto kedeh puuro mecyi chelo.

Pu kezümiro lo khuwe' towe melo ni rö ewöh ni pu kelhi' khehideh. Pu kezümiro mecyi mesü pfoh limezhe puuro ewöh zho'tele dze' keta soni puweeh lo kehwödah, shyrö mesü. Keniwuh ni nühkhi'-khi' rö ewöh ni mhe meduh dau ehli meduh khehi toh, shyrö puhhi. Shühnhie' tsü'ko ni puh

kechtsü kedzü'jehlomo ewöh ketsü ni tetsühpha kechtsü jelo, shyhi soni puuro nüh haha' predeh. Shühchy puuro meduh lo tani kedzüphrelo rö nüh pfoh kehkhe loho rö pfüwe' kethsü' thsü rö behdeh. Puuro kezüo ewöh ni puuro jelo kelhi' khehi kechtsü ni ekah kelie-i bekehmo thre' rö behdeh.

Puuro mhethoro mesümodeh lee puuro kezüo ewöh mehzhero mecyi mesümodeh soni nüh ele'ho ro kebehnhie' keniwuh ni pu kumo' pheu thothse' kelie ngulo. Pfüwe' loehlo emah throh pu kewö'' ketso' throhdeh. Keniwuh meze ngu soni pu kezüro nüh ele'lo. Keniwuh pfüwe' ni hepoh throh pu kewö' tih soni nechüchü' mehlepoh rö zohsü mede'eh modeh. Shühnhie'shü tsü'ko phetsühro

mecyi chyba kerü' predeh. Pu ni kehwa rö ehtöhi kechtsünhie' methsy ehtö phe'deh.

Kerikhöh ni pu kezünhi ngupfoh kengöthsü rö pu pheh diby kehsü wu dia' shyro mehtha soni beh. Tsühlo ketha' kehmo dau pu kewö' mecyi emah dye mhehmheh kahbu ce predeh soni kewö'' behmo deh. Puuro kethsü' mese'lo zohsü' pfoh zehpre thsüdeh. Puuro kezüo mehzhero phrühmo kechtsü jelo sezha' ngu tu'deh. Puuro kelielie meze lo südeh rö ehtö jüh loeh luh ehse tedeh. Shühthre' soni keniwuh pfüwe' ni hepoh throh kewö' ty rö nechü ni mehlepoh pre, tsü'ko ni chyba ehtö te lee kerikhöh ni kewö' behmo rö puuro zokehsü ni tsühtharhe' puuro pheh tedeh meeh.

SEKHÖRO:

1. Khuwe' : eyeh moi ehthsü' khah rö pfoh khune kehrhü to kechtsü.
2. Tahprü : prütho thsü ro zonüh kechtsü.
3. Tani kedzüphre : emhe mesüro nüh ele'lo ho kechtsü
4. Thothse' : ehda' ledyethro kechtsü
5. Hepoh : hetsüh pre kechtsü

DA'MEHDZÜ KEHTSÜ:

A. Kehtsü hi kebehro ehse kele' hi:

1. Jüh khühni thrakezü pedi'ro diby ro?
2. Taketa' tsülonhie' thrakezü pedi 'ro dibythre' mhetho thsüeh ro?
3. Kephrüdze' loehlo chekehlo Nagami diby thre' tatah wu ro?
4. Dibykethsüjelo ewöh ni pu phetsüh pfoh khuwe' dau khehi ro?
5. Ewöh da' zho'ro thuhi?
6. Du'mise hyno loeh lo diby seboh chelo ro?

B. Khuhni hyrohy ehzi dithre' ya pu dze' ketseh thuhi:

Kerikhöh :
Ewöh :
Tsü'ko :
Keniwuh :

C. Sekah zho kehtsüo pfoh sühkerhü hi.

1. Khölo pahpu	- Phetsüh pakelie süthsa pfoh khuwe' khahlo
2. Ewöh	- Mhetho kethsüro seh keto khepfoh tsü kehtsü zho
3. Kerikhöh	- Khuwe' toweshe kehtsüjelo liekha kethsüo thseh hi
4. Kezü kethsü'ro	- Ewöh ni mhe medu beh puh li meduh khehi toha
5. Keniwuh	- Ewöh phetsüh behmorö pu kumo khah hahmera rö
kebeh meze ngulo

D. Sekhö' zho' kebeh kehthe pfoh ehshü methöh loeh thuhi

Kehwö, Emah, Chyba, Phetsüh, Kewö'

1. Ewöh ni pu _____ pakelie süthsa pfoh khuwe' khah lo.
2. Pu kezümiro ewöh zho'tele keta soni puwe lo _____ dah shyrö mesü.
3. Keniwuh pfüwe' loehlo _____ throh kewö' ketso' throhdeh.
4. Tsü'ko phetsüh ro mecyi _____ kerü predeh.
5. Kerikhöh _____ beh modeh.

E. Sekahro zho' (✓) lee zho'mo (X) rrehhi:

1. Puuro thrakezümi pedi 'ro-Kerikhöh, Ewöh, Lehbo lee Keniwuh.
2. Puuro thrakezü pedi 'ro lehsülehzhe soni kelielie khölo loh mah tatah-eh.
3. Khölo mapupfü ni etho beh soni kezümiro ni khuwe' khah mehtoeh.
4. Ewöh ni tsü'ko phetsüh süthsa' pfoh khuwe' khah mehto.
5. Keniwuh ni pu kehtsü ewöh ketsü ni tetsühpha zü jelo micimo.
6. Keniwuh, tsü'ko lee kerikhöh ro puuro kezüo mehzhe mesümo kehtsü jelo sezha' ngulo.

E. Mhetho kethsü:

Kahkepu'miro kephrü'numi kehthe pfoh khuhni pedi'ro da' thsü soni puuro ewöh khölo dau tatah kebehnhie' tahsekethsü da' thsü mehtenguhi.

F. Sekahro phrüh menuhi soni zo mehjo pfoh kezükeweo ni thsü kehtsü mhethoro kehna hi.

Pu le' puwe tele mesü	I kewe dze'ro puh'	noh ni mokesünhie iwe thröhy eh
Noh ni sepu kebehnhie isepu enü eh	I nhie enü mo soni i na' pfoh	I dze' kesüro puh
Chyle i she thsü khepfoh tsü	Noh ni ketrideh Kehtsü nhie iwe thröhy	i phe zhowe moi jurhi khepfoh tsü
Iwe medo ro iwe Zute	Iwe pfoh tahprü thsü	Iwe lihe yah

G. Mhe kehthrükereh dau mhethsüphrelo che kehtsü. Hithre kebehnhie noh ni dibythre thsülo masüro? (Kahkepumiro lethrelo sekepu moi sekethu thsü metsü de kehtsü kehtelo masü)

- Leshikye dau ethokebehnhie mikeme ni pu kezü kele-i behmo kehtsü nhukelo nhie
- Leshikye bu dau mikememi mehde mehdzü kehtsü ngulo kehtsü nhie
- Leshikye dau khöjo keto tsülonhie mi keme ketokeso behkemo ngulo kehtsünhie

H. Tahseketsü ni mi kehnhi moi mikathro seketakehtsü. Kahkepu'miro kephrünumi kehthe pfoh khuhni pedi'ro da'thsü soni puuro ewöh khölo dau tatah kebehnhie' tahsekethsü da' thsü mehtenguhi.

Nagaland Dau Mheche Wukerinhie'

KEPHRÜDZE' DAULO CHELOKEWE

Kephrü'numiro ni:

1. Kephrüdze' phrühchelo rö ehdze' chelo.
2. Kephrüdze' dau thu mebeh kehtsü ehdze'ro pfhühphre chelo.
3. Kahkepu'miro lee kezümiro zü ehdze' keta chelo.
4. Kephrüdze' chyba da'mehdzü kehtsü thsü mehte kebehro thsü chelo.
5. Sekhö' kethse'ro chelo soni pfoh sekah dau thsüh chelo.
6. Tro mhetho kethsü dau thsülo soni kwe' lyrhü mheche thsükehe' kehtsü da'zho' ro thsülo.
7. Ami kadzüba' sehwe dze'ro chelo.
8. Nagaland dau mheche pfohwu kerikele'ro mhetho kewero thsehlo
9. Mheche pphello minuh kelhi' kehde lee mhethsü kehe' prelo kebeh pukah lee pumewero chelo.

BRITISHMI WU KEHMOJÜ:

Nagamiro dunhie' lakaba' miro zü kehche mo soni lhywu. Aro kadzü phenhie' kebeh Assam, Manipur lee Myanmar ro mecyi zü lehche mo rö lhyte. Aro lekhe' lehdyethro rö lhywu kehtsü jelo aro lhykewuzho'ro lehdye. Nagami lehphre kahdyedye katrö' puhte mecyi aro leshikhö' beh mo. Mi zü latha' lhy kebeh jelo mi leshikhö' pfoh leshi thulo mo moi leshikhö' mecyi pfhühphrelo mo. Shüh jelo keti' loehlo ehse puhkehze soni lhykewu zho'ro lee mhechesero nölhi katrö' puh kehze wu.

DUKIE' MHECHE PFOH KEHZHE

KEHTSÜ:

Nagamiro leshi thu soni numiro mheche kahpuh lookewe beh mo mecyi thro'kye lee' lü'kye (Morung) daulo du' lhykehwa zho'ro pfoh numiro kahpuhte. Thromi'ro jelo Thro'kye methsoh te ne shüehzhe kemeba' ni lü'miro weh mecyi methsohhieh. Throlü'miro mepfo 9-11 tsokeh kehtsüro thro'kye lü'kye dau wuh zühloowe. Shysoni kyela pre kehmometha thrakezümiro zü kwe'thsü lhyteeh. Morung dau kebehnhie'lo mhetho kethsü ehda'

kahdyedero chepelo eh. Bamhetho kethsü,taketa'da',thsü'rikethsüda'lee kelhi' loeh mhe thsümo'kehsü zho'ro da'mehdzü pre lo eh. Zohkemümi zü mehrhi kehtsü, kethsü'keni', röhta lee' metra kedehnhie' dida'thsü lhylo ma'sü la', ehda' zho' kahdyedero morung daulo che kehe'loyah. Throlü'miro kecüh kebehnhie' lo mhetho thsüche prelo soni kese' throh netho tela'loyah. American Baptist Missionary leshikye methsoh kehmojü Morung ro nü leshikye thre' soni numiro mheche thsükehe'te.

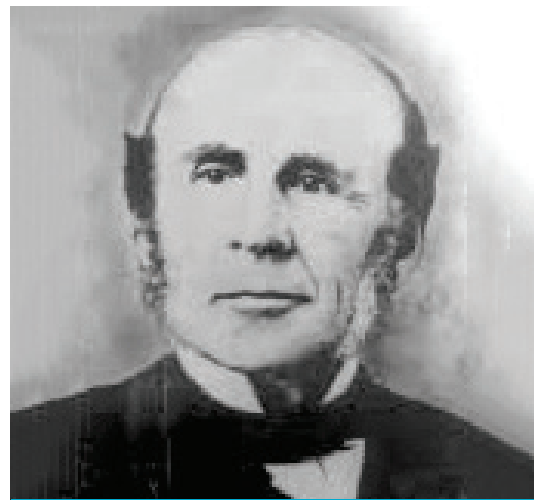
BRITISHMI TSÜHLONHIE' AMERICAN BAPTIST MISSIONARY MHETHORO:

Britishmiro ni Nagami kadzü loeh wu kehkhe kehtsü mheche nhiepah jelo tsühlo meye kehtsü kelie. Nagami thsü'ri thsü soni kelielie zohmü kebehnhie' Britishmi ni American Missionaryro züwu puuro li thsü kehde pfoh Khristami thsülo rö mheche pfühmehlo soni kehzüwe mehlo lee ezho'ro zü lhylookewe thsüpföh tsühi. Shühpatö lo ketrömi lehphre kahpuhhi soni mhe kehkhe kehtsü nhiepah Nagamiro zü lehche mewe prelo. Missionaryro puuro kelhi' khepfoh selenü kewe keze' soni Nagamiro leshi kethu kepprü nhiepah mecyi thsükehe'te. Kehukye

methsohhi kehtsü shü loeh leshikye mecyi methsoh hi rö Nagami nöcü'ro phrühche thuche prelo.

American Missionaryro tenau Rev. Miles Bronson ni Nagaland dau wu kerikelee' thsü. Mepfo 1839 ku Assam phenhie' kebeh Konyak netho Namsang dau leshikye methsohhi. Pu ni Assam mi kelie Godhula Rufus Brown kethröhy pfoh mhetho thsüte, ne Bronson ni kumo' terho'mo soni dele' tedeh kehtsü jelo leshikye thsü metha'lo modeh.

Rev. Dr. E W Clark ni mepfoh 1872, ki Nagaland dau wuh. Hyjüba' Namgsang netho dau mhetho kethsüo Godhula ni Sibsagar Mission Centre daulo

Rev. Miles Bronson

Rev. Dr. Clark zü kehcchelo soni Ao miro kadzü dau wuh mhetho thsü

da'mehdzü prehi. Mepfo 1872 ku Molungkimong netho dau selenükewe pfoh keze'hi. Mepfo 1878 nhie Clark kyemi Mary Clark ni nicühmiro leshikye methsoh kerikelee' thsühi. Shühchy Godhula mecyi thromi'ro leshikye methsohhi. Leshi thuphre kehtsükye "Molung Printing Press" kerikelee' Molungyimsen netho dau methsohphrelo. Shysoni Clark ni Ao

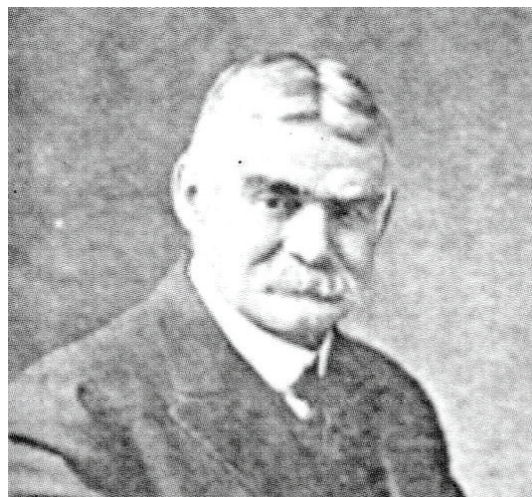
Rev. Dr. E W Clark and Mary Clark

miro lehphre dau Mapu kethsö' lüдах thuphrehi. Molungyimsen netho ni Kehumi lee leshi mheche jelo ehsü meyiekelee' thsüwu. Ne mehpfo 1894 ku kehde pfoh Impur loeh wudeh. Shysoni Impur Mission Centre pfoh Ao Baptist Kehu bedie' thsülo. Atsa ni ABAM-Ao Baptist Arogo Mendang, shydah. Shüh tsühlonhie' Rev. Dr. W E Witter mecyi Lotha mi kadzüba' mhetho thsü da'mehdzü pre. Roman leshikhö' kethuda' pfoh kahpuhhi soni Lotha miro leshi mheche thsükehe'lo.

Leshi kethu keprrü' patö lo Witter ni Lotha miro leshidah lee ehse zho' thuphre pfoh tsühi.

Rev Dr. C.D. King ni Dimapur kadzü ba' Chümoukedima dau leshikye methsohhi, ne Nagami rifümiro wuh bokebvü' kehdeh jelo leshikye khedeh soni mepfoh 1882 ku Kohima dau pre leshikye methsoh dele'hi. Rev. C.D. King ni tehdeh kehtsüchy Dr. Rivenburg ni mepfoh 1887 ku leshikye zohte. Dr. Rivenburg ni mepfoh 36 mese Angami kadzü dau kethsü'keni' kek wilereh lee' leshi mheche mecyi kahpuhte soni pu kelhi'zah wudeh.

Kenöba' ni British Sorkari mecyi Nagami mheche nhiepah linüh pre soni leshikye methsoh lee Missionaryro methsohhi mebeh kehtsüro pfüpfohlo.

Dr. Rivenburg

Shysoni mehpfo 1930 tsühlonhie' (20th century) Govt. Primary School 161, Middle school-3, High school 2 Kohima lee Mokochung, shyrö methsohhi. Mhetho kethsü jelo 'Fuller Technical School' kelie Kohima dau methsoh lo.

mo'kehsü da' ro lee mi sepu zü kehtsü zho' ro pfoh kadie'kelee' thsü kahpuh. Bamhetho kehthsü (handicraft) chüh mhetho (carpentry) Tetrü' kehtsü (black smithy), Ehlo kheh (knitting), Ehna' therü' (Tailoring) kehtsüro jelo aro lehphre loeh leshidah thuphre soni kahpuh pre.

AMERICAN MISSIONARY

LESHIKYERO DAU KAHKEPU' ZHO' RO:

American Missionary leshikyero da'mehdzü keriba' ni phrühche thuche lookewe jelo linüh meku'eh. Roman leshikhö' pfoh soni Ketrömi lehphre loehlo kahpuh. Leshidah lehdyethro kehtsü behmo, ne Kesoleshi (Bible) kele pfoh Nagami lehphre loeh thuhi soni pfoh kahpuhte. Kumo'terho'

Chile' mezehi kehtsünhie', ketrömiro mheche zü soni Nagami kelhi' lee kyecinie wekehe'pre kebeh ngulo. Mheche ni minöhro li thsü tetsü lee thsümeke' pre soni kadzü lakaba' dze chepreloeh. Nagami wekehe'pre kehlo hy American Missionary ro ni kelhi' khepfoh kahpuh tetsühi rö mhechechü' zhyhi kehtsü phehlo by.

SEKHÖRO

1. Zohkemümi : kelielie zohmechi kehtsümi.
2. Röhta : kethsü'kehsü kehzhewu soni wekele lo khuhni moi minöh katrö' chydeh kehtsü.
3. Tetsü : lytsü lydo wepre.
4. Selenükewe : Mapu Jisu sepu.
5. Kehumi : Jisu mehli kehtsü mi.

DAMEHDZÜ KEHTSÜ

A. Mhe kehtsüeh kebehro ehse kele' hi:

1. Britishmi wu kehmo loeh nü Nagamiro dibythre' rö lhy ro?
2. Nagamiro phrühche thuche kehmonhie' diby thre' soni mheche kehze teeh

ro?

3. Morung daulo Nagamiro mheche moi lydolytsü pfoh kehzhete kehtsü dze' thui.
4. Dibykethsü jelo Britishmiro ni American Missionaryro züwu Nagami kadzü loeh mhetho thsü ro?
5. American Missionary zethu ni Nagami kadzü loeh wuh mhetho thsü kerikelee' ro? Pu leshikye daba' methsoh hi ro?
6. Rev. Dr. E W Clark ni diby kethsünhie' Nagaland dau wu ro? Daba' lo pu Mission mhetho thsüda'mehdzü pre ro?
7. Molungyimsen netho dau zethu ni leshikye methsoh hi ro?
8. Rev. DR. W E Witter ni Lotha miro jelo diby thsüpfoh tsühi ro?
9. American Missionaryro mheche diby thre' kehtsüro pfoh Nagamiro kahpuhhi ro?

B. Zho' kehtsü kehthe pfoh ehshü methöh loeh thu lesahi:

1. _____ni Angamiro kadzü dau mheche kahpuh kehtsü lethre'mo soni kethsü'keni'miro mecyi kekwilereh te.
 - a. Rev. Dr. C D King
 - b. Rev. Dr. Rivenburg
 - c. Dr. W E Wilter
2. Bronson lee Clark nhi mese'lo zü mhetho thsü wu kehtsü evangelist zeh ni _____
 - a. Mary Clark
 - b. Supongmeren
 - c. Godhula
3. Britishmi mesü kehtsü Nagamiro ehli kehde soni Kehumi thsüdeh kehtsünhie'.
 - a. Puuro kehzüwe soni ezho'ro zü lhylo de
 - b. Puuro morung dau behmoeh de soni lenüi kehdeeh de.
 - c. Puuro kehumi dze' kahpuh teeh de.
4. British sorkari mecyi kenöba' Nagami mheche jelo linüh pre soni _____
 - a. Leshikye methsoh soni Missionary leshikyero pfüpfoh lo.
 - b. Leshidah thuphrehi.
 - c. Kesolessi thsüphre pfoh tsühi.

5. Molung Printing Press methsohhi kehtsüo zeh ni

- a. Godhula Rufus Brown
- b. Molungyimsen village council
- c. Dr. E W Clark

6. 'Fuller Technical leshikye ni hydau methsohhi _____

- a. Molungkimong
- b. Mokochung
- c. Kohima

C. Zho' kehtsüo sühkehrühi:

1. Dükie' mhechekye	a. Molungyimsen dau, nicümiro leshike methsoh hi.
2. Dr. E W Clark	b. Chumoukedima dau leshikye methsohhi.
3. Dr. Miles Bronson	c. Morung
4. Dr. W E Witter	d. Namsang Netho dau leshikye methsohhi
5. Dr. Rivenburg	e. Lotha miro leshikhö' lee' ehse zho' thu phrehi
6. Mary Clark	f. Molungyimsen dau Mission centre methsohhi.
7. Dr. C D King	g. Angami ro kadzü loeh kethsü'keni' lereh lee
leshi mheche kahpu.

D. Mheche zho' kahdye kebeh ekah kethsü' thuhi:

E. Mithro 4 lowu 6 ehtro thsülo soni nomi kadhüba kahkepumi, kesemiro moi methsü trütamiro nhie mheche pföh wu kerikelee' dze'ro enülo soni pu dze thu kengulo shisoni leshikyebu loeh puh meche hi.

<i>Morung loeh mheche da'</i>	<i>Ketrömi mheche da'</i>
1.	1.
2.	2.
3.	3.

F. Nagaland kadhü mierhi rreh lo soni kepürdze' dau District meyie puh mebeh kehtsüro lee' ehsü puh mebeh kehtsü ro rhe tengu hi soni mheche pföh wu kerikelee' miro zeh thu hi.

Throminöro lee' Lüminöro

KEPHRÜDZE' DAULO CHELOKEWE

Kephrü'numiro ni:

1. Sekhö' keko da', tetro'tenöh lee kephrüda' zho'toh soni lühzo phrühhi.
2. Sekhö' kethse'ro chelo soni sekah dau pfoh thsüh chelo.
3. Lühzo loeh ehdze'ro mesülo.
4. Lühzo weh seboh chelo
5. Dukie' kelhi' lee atsado kelhi' mhe mesüte kebeh pfoh mhe mehdzü kehtsü da' chelo.

Dunhie' pfüzöh ni puhte kehtsü.....

Anö, thromi' ni treeh mo.

Thromi' ni meli'dye soni keku we.

Thromi' menö' pfoh rifümi thsüloyah,

Lümi'ro thre' tetseh vü' rö mishe' thsüeh mo.

Anö lü'py, mehtso soni litenöh lo.

Lümi' ni menuh soni menehthy teyah.

Lümi' menö' pfoh ehmi lerehloyah,

Thromi'ro thre' kehwa soni kehdekehci eh mo.

Atsado pfüzöhmi ni puh kehtsü....

Anöpy, no mecyi thromi'zü thrahu.

No mhe kelei thsülo kehho beh mo.

Iweeh menö' pfoh zöhmi keile jüi we mehlo de.

Iweeh loni kehtsümi jelo limehthi sa' .

Anö, I phehlo aro shüzhe kehze te de.

Ketse'ketha' nhie' non amieh zohlo de.

Iwe menö' pfoh I pfü jüi mhe thsüpe mehlo de

No ni ami mesü kete thsü pfoh tsü de.

SEKHÖRO

1. Meli'dye : mhemehtha mo kehtsü.
 2. Mishe'thsü : ehmi dze' kehsü puh kehtsü .
 3. Menuh : ketökhkerek thsü mo.
 4. Kehwa : Lehphre tetro' kehtsü.
 5. Kehdekehci : kelielieeh de ci kehtsü.
-

DAMEHDZÜ' KEHTSÜ

A. Sekhö keko zho, tetro'tenöh zhotoh rö lühzo phrüh tetro' hi.

B. Kehtsü kebehro ehse kele'hi:

1. Lühzo loeh puh kehtsü dukie' pfüzöhmiro thromi'nöh lee lümi'nöhro dithre' rö lhy mo'kehsü puhmehte ro?
2. Dukie' lee atsado pfüzöhmi lümi'ro kelhi' mesüte kebeh diby lehdye kehtsü beh ro?
3. Lühzo loeh thromi'nöhro dibythre' pfücühthsü lhy mo'kehsü puhmehte ro?
4. Nicühmi zho'tele dibythre' lhylo mo'kehsü lühzo loeh puhmebeh ro?

C. Sekahro pukah zho' kebeh kehthelo rö rrehhi:

1. 'lumi' menö' pfoh ehmi lerehloyah', pukah ni
 - a. Lumi'nöhro teyi soni meli'cy kehtsü.
 - b. Lumi'nöhro menie'che soni mehtso.
 - c. Luminöro ni ehmi throche soni lerehloyah.
2. 'lweeh menö' pfoh zöhmi kelie jü we mehlo de, pukah ni
 - a. lweeh menö' pfoh zöhmi kethsü lethremo soni mhe kedzü' mecyi thsüloowe.
 - b. lweeh menö' pfoh l zöh jü welo de.
 - c. lweeh menö' pfoh mhetho kewe ngulo de.
3. 'lweeh menö' pfoh l pfü jüi mhe thsü mehlo de', pukah ni
 - a. lweeh menö' pfoh l pfü mhethoro jüi thsü metro'pe mehlo de.
 - b. l pfü jüi nömi' ngu metro' de.
 - c. l pfü jül thobohwe mehlo de.
4. 'No ni ami mesü kete thsü pfoh tsü de', pukah ni
 - a. No ni nocüh kewe thsüte de.
 - b. No ni ami mesü soni kebeh thsühi de.
 - c. No ni l mesü kehtsü thsülo de.

5. 'No ni ketse'ketha' nhie' ami zohlo de', pukah ni

- a. Ami ketse'deh kehtsünhie' ami lerehlo de.
- b. Ami thsü'zhy kehze te de.
- c. Ami seh zahtre pfoh tsü de.

D. Ehtro seketa kehtsü:

Kephrünumi mi pengö ehtro thsülo soni pfüzöh zhotele' loeh throminö lee luminö ro mheche,cykekelo lee' mhetho kethsü dze'ro keta hi. Kewe-kehsüro keta hi soni atsado kelhi loeh kehde mokesü ro puh hi.

Shilloi Ezhi'

KEPHRÜDZE' DAULO CHELOKEWE

Kephrü'numiro ni:

1. Kephrüdze' phrühhi soni ehdze'ro chelo.
2. Kephrüdze' dau ehdze' kebehro pfhüh chelo soni ehse kele' chelo.
3. Kahkepu'miro lee' kephrü'numiro zü ehdze'ro keta chelo.
4. Kephrüdze' thohkhe dau da'mehdzü kehtsü thumebeh kehtsüro thsü chelo.
5. Sekhö' kethse' chepelo soni pfoh I lydo thsüh chelo de.
6. Nagaland loh ezhi'ro lee' Shilloi dze meyie kehtsüro chelo de.
7. Duke' kebeh mhero khemebehlo lee bomerhu kehtsü thsüsü'.
8. Ehtrothsü moi miro lo mhethohtsü mewe'pelo de züjeo lyrhü lee' bahtsa bahrhü loleh.
9. Leshi thu pfoh ehmi keko zhoro chelo.
10. Dithre rö ehmi keko leshi thu kehtsü zho le thu chelo.

Patkai kadzüketö' meli'bu loh, Nagaland lo Ezhi' kadu' kelee', Lütsam Myanmar kadzü phenhie' ehry ba' Netho Phokhungri nhie', Meluri sub-ezhi' methseh zohwe kehtsü minuh division, Phek district loh beh. Ezhi' phehnhie thre'toh ru beh. Shühno hynohy pu ketha'-kedu' ni 0.25 - 0.30 nüa'leh Shilloi Ezhi'. Shüşhüh sq km beh. Shilloi Ezhi' ni zohwe pfoh

kengöthsü kechtsü kadzü shü kelie loh beh, kethsü'kedzü'jeomo Tahöboh ni kadzü ku meduh rakehö' soni beh. Lahdie' kelie kehöhö' soni kadzü dahthse züdzü ru Ezhi' lo dzüeh.

Ezhi' pu ze kesoni "Lütsam" pukah ni 'Ejüh edehpre mo soni kengu' kebeh. Ejüh edehteh mo ru kengu' kebeh pfoh 'Lütsam' shyeh. Britishmi ni Ezhi' hynio pfoh 'Shiloh' shyeh ne' tsathiny ni pfoh 'Shilloi' shydeh.

Nethomiro Ezhi' shü hy pfoh römi kebeh shü kebeh, shyeh. Kethsü'jeomo pu yiche-yimhu römi dze' katrö' puyah züjeo. Ezhi' hyno kekhwe römi kelie beh, shühno pfoh 'Ezhi kedipy' shyro ehmiro ni puweeh koyeh.

Kengökethsü dze'edi' ba'lo te. Lütsam netho lo Lünuri shüzhero ni Ezhi' phenie'ro hy eloh tahtoeh. Kenieny kyeminhi nöcüh kelie pfoh prikie loeh mezühhi meh soni shühphenie' lo metho thsü soni beh. Puho'nhi metho thsü kebenhie' nöcü' tre kechtsü che, shühnhie' temheh prikie tewöh ketsünhie' nöcüh shü ngu modeh. Puuro kewekelee' pfoh nöcüh pfhüh, ne' ngu modeh. Kenöba' ezhi' tesü-kele' loh ehba kehnhi ni nöcüh

pfohthreh kechtsü ngu. Shühchy netho meduh nöcüh kele'lo de züjehso' jühqa dihi soni jüh lo edeh meteh de kechtsü thsü. Neshyi, mewömi thomohba' lo noro Ezhi' hynohy di soni methsoh deh-a'leh ehmi katrö' mehueh de, shysoni eseh pfoh mechedeh, shühchy metho thsüpe modeh son bydeh.

Shühchy ehzi' phomethsoh de kechtsü metho hy ele'deh soni nöcüh mehuh kedeh hi mesü te de züjehso' netho miro melho' soni kehne thsü. Neshyi puuro eli' dethru pfoh melho' soni kehne thsüdeh ketsüo nü rhylo soni ehloh dau lo ehta' to beh kechtsü ngu dele'deh. Emhe hynohy ngu kechtsü chy minuhro ni nöcüh hi chy mo soni rhy belah kechtsü meli tedeh. Enöcüh hynohy nü ehmiro tesü'kewa' thsübeh kechtsü jelo' tsathiny ketso' ehmi kelie mecyi ezhi' hyboeh lo mehhathru kechtsü dze' che mo. Shykechtsü jehso' netho loh kelhi'miro ni puweeh pfoh 'Ezhi' kedipy thsüdeh.

Hynohy mehli kechtsü jelo' netho miro tsülo ketha' ezhi' jüh pfoh metho kelie thsü mo. Puuro ni ezhi' kekhwe römi bomehrhu kechtsü thsümehta kechtsü jelo. Neshyi tsathiny ni ezhi' hynohy netho latha' ba'lo evi kewöh

mi jelo ehshü meyie keke thsüdah. zoh, ejüh nau daeh te, lee kerikhö
Minuhro te wuh soni ezhi' zohkewe mehthsü kehtsüro thsüyah. Shyrö
zoh kehtsü lethre' mo, hyboeh lo ehny atsahy mi meduh Shilloi Ezhi' loh
soni be zü thsü, thele' lhe'te, rocü'ro ehda' kahdyedye thsü soni bedah.

SEKHÖRO

1. Prikie : kyecü khölo yipfho ba thsü mebeh kehtsü
2. Ezhi' : ejüh katrö' dohvü soni beh kehtsü shü.
3. Phehnhie : ehphie pföh nhiehi kehtsü zeh
4. Phomethsoh : jühqa du hi rö thsoh mehtsü
5. Mehthathru : ejüh moi emhe körokie-eh lu kehtsü jelo mehha rö chy kehtsü.

DA'MEHDZÜ KEHTSÜ

A. Mhe kehtsü kebehro kehehi:

1. Kejüh lohlo Shilloi zhi' dze' thuhi.
2. Shilloi zhi' zeh keso' nü diby ro? Diby kethsü jeo shyrö kodeh ro?
3. Diby kethsü jeo Shilloi zhi' dau römi be, shyrö puh-eh ro?
4. Duke' ehdze' puhkehzhete kebeh daba' lo hana' mehuh kedeh mezengu ro?
5. Diby kethsü jehlo nethomiro Shilloi zhi' phomethsoh modeh ro?
6. Diby kethsü jehlo nethomiro tsühlo ketha' Shilloi zhi' jüh pföh mhetho thsü mo te ro?
7. Tsathi'ny Shilloi zhi' dau evy wu zünhie' no diby thsöloowe kehtsü ngu ro?

B. Sekahro thu lesahi:

1. Shilloi zhi' ni minuh _____ thre' soni mezengueh.
2. Shilloi zhi' ni _____ ni rah kehö'vüeh.
3. 'Lütsam' pukah ni _____
4. Lümi' nöcüü ngu modeh kehtsüo pföh soni _____
5. Shilloi phenhie' kebeh kadzü'ro _____ shüzhero ni tahtowu, shyeh.
6. Nöcüü hödeh kehtsüo nü ehzi' teseeh lo _____ pföh kebeh ngulo.

C. Mesü soni ehse keke'hi:

Mheleba'lo no ni Shilloi Zhi' dau mah lookewe tsühlo nguloa'leh...

1. Thu'mi zümhah dio'? 2. Dida' thsü rö mah dio?
3. Diby pföh mah de ro? 4. Shühboeh diby thsü dio'?

D. Sekah zho kehtsüro süh kehrhü hi:

a) Luminuri shüzhero	- Shilloi ezhi
b) Nagaland dau ezhi kadukelee'o	- Ezhi phenhiero eloh tahtoeh
c) Britishmiro	- thonoba lo ezhi pho methro sa deh
Shiro chelo
d) Netho mewömi	- mhah re zü soni lhe'to rocüro zoh
Lee ejuh nau loeh te shi-ye ah
e) Tsathiny minuro	- Shiloh shieh ro ko yah.

E. Zho kehtsüo kehthe lo

1. Shilloi ezhi ni kebeh shü

a) Patkai kadzüketö ba beh	b) Saramati kadzüketö
c) Japfü kadzü ketö	d) Kadzü tenöh ba

2. Shilloi ezhi puketha-kadü ni

a) 0.25 -0.30 sq km	b) 25-30 sq km
c) 05-3 sq km	d) 0.30-0.25 sq km

3. Eli dethrü pfoh kehne thsü kehtsüo

- a) Rhydele rö eloh dau ehta' to rö beh kehtsü ngulo
- b) Ezhi tesu dau kebeh ngulo
- c) Prüthsü ba elhe'te kebeh ngulo
- d) Eloh dau chy rö kebeh ngulo

4. Atsado ni shilloi ezhi pfoh soni

- a) Mhethsükehe mo soni khemebeh dah
- b) Minuro evi mhah zoh kehtsü shü meyie kelie thsüro beh dah
- c) Shü methseh kemo kelie thsü dah
- d) Netho methsümiro ejuh pfüto kehtsü shü thsü rö beh dah

5. Shilloi ezhi ni Lütsam netho, Meluri sub-division

a) Mon bedie loeh beh	b) Phek bedie loeh beh
c) Kiphiri bedie loeh beh	d) Kohima bedie loeh beh

Mi keko leshi kethu:

Leshi thu kehze pfoh minuro meche soni puro kozü wuh ezah meye moi tychü meye kebeh-kyela kepre(Nuyie) lee' menuzahny moi tychü meye dau wu leh shi-ehkeh'tsü ni mikeko leshi kethu shi-eh kehtsü ni mikeko leshi kethu shi-eh Mhe kesoh kebeh pahpumi moi ehtro zeh daulo mikeko leshi thu lo. Mi keko leshi kethunhie kah meye hyrohy mesülo masü.

1. Mhe keso de kebeh shü, ezah dizhe ny lee' tsüloro thu mete masü.
2. Thu kebehnhir kerikelee loeh kelukehtsü se le thokhekelee dau kethuo zeh ru mete masü.
3. Sekhö ro zhotoh soni thu mejü masü
4. Minuro ko züwu kebehnhie mapumi ni ngumedo rö zülo masü.

Cetengu kehtsü:

Leshi thu pfoh ikezü ko züwu i kye daulo i menuzah ny kwe kehzü mheto leh shi-eh kehtsü keko leshi.

Rüniethrü zah 5 2022

Kewe Mero
Zhiku colony
Pfütsero
90xxxx7890

Kethukah: Menuzah ny keko leshi

Kethrou wezo,

Nye mehli kebeh noh weterho soni beh ne' shi-eh rö mesü ah. Tsathiny dubada zah thokhekelee' ny a menuzah kehtsü jelo no trela mecyi a kye tewukwekehzü mhe to hi leh. Menuzah melho Runithrü ezah 9,2022 pu tsülo tewe keba 5pm nhie.

Noh ni tewu ahwe zü kwe hi-eleh nye any ce de.

Iwe kethro-u
Kewe mero
Thede kyedo
Pfütsero
9436xxxx00

F. Nomi netho dau chuhbo shehlo mokesü jelo mehpu kesoh mebeh kehtsü tychu dau wu mepu hi leh shi-eh kehtsü keko leshi thu pfoh i kezü ko hi.

Trüta Kehthe Kehtsü

KEPHRÜDZE' DAULO CHELOKEWE

Kephrü'numiro ni:

1. Kephrüdze' phrühhi soni ehdze'ro chelo.
2. Kephrüdze' dau ehdze' kebehro pfhüh chelo soni ehse kele' chelo.
3. Kahkepu'miro lee' kephrü'numiro zü ehdze'ro keta chelo.
4. Kephrüdze' thohkhe dau da'mehdzü kehtsü thu mebeh kehtsüro thsü chelo.
5. Sekhö' kethse' chepelo soni pföh I lydo loeh thsüh chelo de.
6. Ehtro thsü moi mi thro'kehnhi thsü son mhetho mewe' pelo de züjehlo lyrhü lee' bahtsa-bahrhü loleh.
7. Dumise dze' kahdyedye puh kezhewu kehtsü nhiepah linühpelo lee pu mehwe kebeh chelo.
8. Ehmiro Trüta kethsü da' kewero kehtelo rö ami lekhe' ami pheh khehiloleh.
9. Ami khe' ami lydo moi mesü kehtsü thri'toh rö pföh thu chelo de.
10. Mhetho kekha leshi dze' chelo de.
11. Mhetho kekha leshi thu chelo de.

Wekelie, Nagami netho trüta kelie chyehe soni beh. Puni chy kehmonhielo ehmi kelie kehthepföh pu miro qahsü thsü mo'südeh. Hynohy pu jeo mhetho mehlöh mo, kedzü' jeomo kese'mi kethsü' senö' loh kebehro medöh minuh qahsü thsülookewe puuro tehnau beh ketsü jeo. Pu ni pu zü phehlo thi'kelie kehthe hidi', shyrö ehlimezhe kebehnhie' mhe kelie mesülo.

Shühchyni, pu ni ehmi kethsü'ro ko pu zü phenhie' wu soni mesümehdo kehmo kelie pföh teri'khahhi. Ehmi thro'kelielie hy puwe ehza pföh pu

nhie' dubado kelie khehi mebeh soni pu za pföh pu se tsü dele' deh, shyhi. Ehmi kerikelee' ni ehza pföh kyehu tewöh kehtsünhie' lahdie' loeh ehmi kechü' kehloro meduh nhie' trütao ni mesümehdo kehmo se puh kehtsüro ehmi nhie' teri' soni ehza shüh pföh mi mehtengu kehtsü thsü. Pu ni kyehu wutsoh kehlochy pu za pföh kehihi' soni rifümi thri' rö liekhakye loeh pu kyebumiro nhie' "Ehza hynohy minuh ketsü katrö' wahlo de." shysoni ehtu kebehnhie' liekhakye ehshü kelie dau ehjüh dah kehbeh pun ngu mo. Shoo pu ni chekehlalo rö mechy lehadeh rö ehza tezüh kebeh shü ni ehdidzü pu

nö kese'kelee' phetsüh dehthsa'deh. Shühnhie'shü kyehu lo keyekehzh mezo thsüpre deh. Pu nö ni tre, pu kyemi ni puweeh likhö', shühchy kyethsünumiro meduh wöh kengu' soni keyenanah kehbeh diby thsüdeh ya' ehni kehtsüdeh. Pu ni menie' mezo soni ehzaao ehsedeh. Shüh chyniche' shü, pu ni ehzaao ehsedeh son pfoh pu nhie' khepe mehbeh ni modeh, shyrö ehzaao shüh pfoh Trütau tsü dele'deh.

Shühchy ehmi kehnhi-u mehse nhie pu mecyi ehza pfoh pu kyehu wödeh. Pu ni ehza zoh menuhhi kehtsünhie' ehza hynohy we kehtsü ngulo, ehzhi mecyi etse', shühjeo pfoh mhe thsü mo'kehsü ketalo. Tsühlo mehke moro, ehza hynohy pfoh pu kye phenhie' thsühbo'ro wehle soni ekye kethse' thsü de züjo ekye thsühna'ro lolo. Shyrö tsoh kedehchy pu nö thromi'ro zü ewö' loh mhah dele' soni ehza kewe hy pfoh thsühbo'ro wehle dele'. Pu nöro ni elho soni ehtho bedeh zünhie' pu ni nömiro nhie kehwa', "Tsühlo bomehke sü'toh. Ehza hynohy aro nhie' kebehnhie'lo pfoh soni dizhe thsülooweya'thsü de." shyeh. Dubado kelie tenau, ehza hynohy pfoh puuro thsüh ketse'kele'ro meduh dehthsa'lo, ne ehza ehyi kelei höhdeh. Deobadoh keile tsoh keteh chy pu ni ehza ehyi

höhdeh kehtsüjelo pu limezhe rö pfoh Trütao tsü' dele'hi.

Kenökelee'nhie ehmi kethsü'u mehse wödeh. Pu ni Trütao nhie'lo ehza pfohlo soni zoh menuhhi. Pu lethre' sepu' thsü rö, "Hynohy ehza kewe ne' pfoh ketuhkerek thsüdah hy. Ne nye ni pfoh ehyi thsü kethse' dele' zü' de." Shysoni, ehza kehrütso kadu' kelie phehlo ehza ehyi kehrü dele'. Ehza ehyi kehrü kehlo chy pu ni pfoh methsü' lahdie' loeh prü'nü lee thsühboro lahdie' sekhke kebehro meduh ehwa lee' dehthsa'hi. Pu ni tsühlo meduh ehza ehyi thsütö soni kehrü pfoh ehlopyry mebeh eh.

Dubadoh kelie tsoh kedehchy, pu ni ehza hy dele' pfohwö Trütao tsüdeh. Trüta ni ehmi thro'kethsü'o nü ehza pfoh mhetho kewethsü lee' kehrü pfoh ehlowah soni pfoh puweeh tsüdele' kehtsü hy pun ehny she'lo. Shühchyni Trüta-u ni kese'mi lee' Netho mewö miro mehpö kelie kofi. Trüta-u ni pumiro nhie' puhhi kehtsü ehmi kethsü'o pfoh pu thsüli Trüta moi qahsüo thsü de kehtsü mesü behdah. Kedzünhi ni netho pfüpföh loochümo, shy Rö puh. Mi keri kelee' ni pu lethre' pu kyebumiroeh zoh loho lee meli'sü, shy kehtsü jelo pu ni netho

sühta loho. Mi kenhi-o ni pu lekhe' pu tele mesü metrö'. Pu ni kedzü'mi tsühlo kewero pfoh pu lekhe' puwe thsülöni soni mesü te. Neshyi ehmi kethsü-o ni pu lekhe' pu tele mesü mo. Pu ni kerikelee' lo methsü' l'hehp'reau jelo mesü, shy Rö mhe kahdyedyero meduh zoh menuhloyah. Shühjelo ehmi shühthre' kehtsümi lo Netho qasüh thsü mo'sü, shy eh.

Shy kehtsü jelo ehmi kethsü'o hy pfoh Netho Trüta thsü de soni methsü' mhöhjü phehideh.

SEKHÖRO

1. Rifümi : Rimi-eh zü kehye kehtsü mi.
2. Mewö : Nethoeh trüta kadie'kele'. Netho jelo lenü thsü kehtsü pfü.
3. Mehpö : Kehu loeh wöh beh Rö ehmi se enü'. Kehu loeh beh Rö ehse keta.
4. Qasüh : Keri thsü Rö lehdie pfüh soni ehmi kedzü'mi lo chyshüh te mehtsü.
5. Lhehp'reau : Khulhe thsü Rö mehwe ngökehlo.

DA'MEHDZÜ KEHTSÜ

A. Hyrohy kele'hi:

1. Diby kethsü jeo Trütao ni ehmi kelie kehthe pfoh pu shü loh pu miro qahsü thsü de züke' pu jeo redeh ro?
2. Trütao ni mesümehdo kehmo kelie diby pfoh khah ro?
3. Diby kethsü jelo kyethsünumiro meduh wuh mi kerio liekhakye kengu' bedeh ro?
4. Ehmi kehnho za nü diby kethsü jelo ehyi kelei' hödeh ro?
5. Dibythre' soni ehmi kethsü'o ni ehza zoh menuhhi ro?
6. Diby kethsü jeo ehmi kethsü'o kehthe pfoh Netho Trüta thsüdeh ro?

B. Ehbu loh mi kethsüro dze' sekhö zho kehtsüo kehthelo pfoh thuhi:

Tasü, menöh, litsümo, mehli lowe, loni sü, melisü, netho sülata loho, mitele mesümo, methsü lhepre mesü

<i>Mi Kerio</i>	<i>Mi Kehnhio</i>	<i>Mi Kethsü'o</i>

C. Kephrüdze' loeh lo sekhö moi sekahro pfoh ehthro loh thuhi:

1. Seno loeh trüta keshe'kelee' kethsü'ro ni ehtro kewemi.

2. Mi kerio liekhake loh mhekhwe katrö' che lee kebvü' nyanyahdeh.

3. Mi kehnhio nü ehza thsüpfoh mhe kelei duthsa lookelho thsüdeh.

4. Mi kethsü'o ni ehza zohmenuhlo.

5. Trütao ni puhkehtsü mi kerio lee kehnhio ni trüta thsüloosü.

D. Kephrüdze' lohlo che kehlo mi meduh Trüta thsüloeh mo. Trüta kewe thsü de züjeo ehmi kelielie hy zho'tele kewe beh ma'sü.

Ehtro' thsü behlo soni Trüta thsü ketsü zho'tele kewero mesü ru thuhi.

E. Leshikye Trüta mi moi Qahsü thsü kehtsümi zho'tele kewero pfohppe thuhi.

F. Zho kehtsüo kehthelo:

1. Wekelie Nagami netho trüta kelie

- a) Elho soni beh
- b) Thö-enyi soni beh
- c) Chyehde soni beh
- d) Limezhie soni beh

2. Ehmi kerikeleeeo ni lehdie loeh ehmi kechü kehloro meduh nhie

- a) Trüta zu kethsü kehtsü dze' puh te.
- b) Trütao ni mesümehdo kehmo se puh kehtsüro mi nhie teri soni ehza pfoh mi mehtngu te
- c) Trütao kumo wemo deh kehtsü dze puh te
- d) Puwe lo mhetho thsü deh shi-eh kehtsü dze' puh

3. Ehmi kehnho ni pu numiro zü reba mhah

- a) Pu kye phenhie chüboro wehle
- b) Ekye chüna'ro lolo
- c) Soni ehza kewe pfoh chühboro wehle dele
- d) Ehza pfoh thö-enyu rö beh

4. Ehmi kethsüo ni puh kehtsü, hynohy ehza kewe ne'

- a) Pfoh ketuhkerek thsüdah hy
- b) Ehza methsehmo dah
- c) Ehye wemo dah
- d) Ehza zoh menulo masü

5. Trütao ni ehmiro nhie puh kehtsü

- a) Ehmi kerikeleeeo kehthe pfoh pu thsütrüta thsü melo de shi-eh
- b) Ehmi kehnho kehthe pfoh pu thsüli trüta thsü melo de shi-eh
- c) Ehmi kethsüo kehthe pfoh pu thsüli trüta thsü melo de shi-eh
- d) Puh nu kehthe pfoh pu thsüli trüta thsü melo de shi-eh

Mhetho kekha leshi kethu:

Mhetho kekha leshi pukah shi-ehle mhetho thsüni kebehmi dze' thu pfoh mhetho khepfoh tsühi de-eh kebehmi seh tsü kehtsü leshi. Mhetho kekha leshi dau mhetho khah kebehmiro linyi kebeh lee dibykethsü jelo mhetho thsü lowe shi-eh kehtsü kahro thu mebeh yah.

Mhetho khah kebehmi dze'ro – mhetho thsü wu kehtsü dze', pu kewe kebeh lee pu kephrü dze'ro thu pfoh mhetho kekha leshi dau sepe soni pfoh tsü hi yah.

Mhetho kekha leshi kethu nhie mesülo mokesüro:-

1. Leshi nü kelie dau thu lesolo masü
2. Leshi thu keme mezo shülee' thuthsa mebeh kehtsü tenau ehshü khemebeh masü. Leshi nü ewepah ehsü(1 inch) khemebeh masü.
3. Leshikhu,(Times New Roman,Arial or calibri) pu kadio 10-12 zho zü thulo mas pu kadio 10-12 zho zü thulo masü.

Ketrömi lephe kahkepumi mhetho kekha leshi thu metengu kehtsü.

Inoli Wetele

Nagaland

Mobile no. 9436xxxx23

Email id: wetele@ gmail.co

Ezah: 12-10-22

Kethukah: Ketrömi lephe kahkepu mhetho kekha

Kethro Kadio,

Noh ni Nagaland Post loeh thu meche kehtsü ketrömi lephe kahkepu ehshü methuh kebeh nye ni thsüni soni leshi hynohy thu hi yah. kahkepumi mhetho loeh a linyi beh lee nye ni kephrünumiro zü kwe kehzü kehtsü a jüpa' yah.

Nye ni mepfo 4 Kohima leshikye kelie dau kahkepumi thsü wu da. A mhetho thsü wu kehtsüro lee a zakepu leshi ro i mesü kebeh petso ne' shi-eh kehtsü mehli yah.

Mhetho thsü wu deh kehtsü lee zahkepu leshi ro sepehi soni zohmehzhiro ahwe kekha leshi hynohy lolo leh shirö iwe melo hi yah.

Iwe trela rö lehzo ro bea

Iwe kethro-o

Wetele

Pfutsero Town

G. Mhetho kekha leshi thu pfoh leshikye ketsü kepfüo nhie Science kahkepua mhetho kethsü khah hi.

Lhy Miso' Kehtsü

KEPHRÜDZE' DAULO CHELOKEWE

Kephrü'numiro ni:

1. Kephrüdze' phrüh chekwelo' rö ehdze' chelo.
2. Kephrüdze' loh thumebeh kehtsü ehdze'ro pfühphre chelo.
3. Kahkepu'mi lee kezümiro zü ehdze' ketalo.
4. Sekhö' kethse'ro chelo soni pfoh sekah dau thsüh chelo
5. Kephrüdze' chyba' da'mehdzü kehtsü thumebeh züro thsü chelo.
6. Ami kelhi' dau miso' kehtsü pukewe kebeh chelo de.

Methsü'tro moi mi tro ketöh-i kelielie phenhie' lhy kebehro zho'tele lee kelhi'zho'ro ezhe kehtsü beyah. Shühthre' soni dumi' lo Nagami pfükese'miro mecyi kelhi' zho'tele kewe keme shüzhe meduh pheh kebeh nguyah. Nagami zho'tele kewe kelie ngu lehdyethro kebeh shyelah lhy miso' kehtsü. British miro aro kadzü kehke kebehnhie' mecyi aro lhy miso' kehtsü dze' che rö te.

Duke' pfüse' zöhse'ro lhy methseh mezü' rö therhu pfü soni lhywöh. Wekele ehse phrehideh kehtsü chy, aro atsa kelhi' loeh leshi thupfoh sehtsa thsü kehlo thre'toh soni thsüzütewöh. Se phrehi kehtsü chy shühthre' rö thsülo modeh zünhie' methsü'tro tehnau tenie' kadie' kelie.

Miso' kehtsü jelo mi meduh kelielie eh mehli rö lhywöh. Kye tsükhe mo soni thele' tedeh mecyi mhena' huhdeh mo, shyeh. Atsado kelhi' loh nethoba' kebehmiro du' pfüzöhro kelhi' thre' soni miso' kehtsü belah.

Nagami tehnau shüzhe keliemi netho lahdie'moi kehtsa phenhie' kyebumiro bekye thsü mebehyah. Bekyero mhe pfoh tsükhe mo mecyi kelielie rübe ewieh mo. Kehwimi beh mo züjeo minuhro mhe mehhuh kehtsü thsüeh mo. Mhekeleba'lo mi thro'kelie ni reba' ehzhobo' ngulo soni prü'boh pfoh mekha' kehtsü zehche, prünüchek thsühi mebeh kehtsünhie' mi kedzü'miro tewu ehzoeh ngulo mecyi bokebvü' moi mekha' dele'loosü.

Aro pfüse' zöhse'miro lhy
miso' kehtsü dumi'se katrö'
puhkehzhete. Hydaehi thsütorü,
thsüfü' kele pu pahpupfü zümhah
ehthe füh kehtsü dze' thu mebeh.

Thsütorü' thsüfü' lee pahpupfü
ni wekele temhah thsü'fuh.
Thsütorü' ni ehthe fühkehu'
melö'kuh pfüthsa soni lahthaba'
mhahdeh. Kenökelee' thsütorü'
ni ehthe kelie mekethrulo. Shoo
shüh phenhie' kebeh nethomiro ni
Thsütorü' ni ehthe mekethruhi kebeh
ngulo. Ne thsütorü ni ehthe kumo'
khehi mebeh soni te pu pahpupfü
nhie' wudeh. Shühjehlo nethomiro
ehthe kumo' pfohwu puuro netho
phenhie' khehi mebeh soni Thsütorü'
pahpupfü lo wu pfohlo kehtsü khwe
rö beh, ne' ehmi kelie tewu pfohlo
modeh. Shühjelo nethomiro nü ehtheo
pfoh khahtolodeh, ne' Thsütorü' tehze
ketseh khemebeh.

Zah katrö' wödeh kehtsü chyba'
Thsütorü pahpupfü nü puuro netho
lehthroba' beh kehtsü chelo son
nethomiro shüh Thsütorü tehze
thethsü shüh pfohlo soni pfohwö
Thsütorü pahpupfüeh tsühimeh.

Shühthre' soni duke' Nagamiro
seso'miso' rö lhywö. Mhe lokehni
moi ta'kehsü ni bokebvü'deh mo, ne
lhy miso' kehtsü pfoh kadie'o thsü rö
lhywö. Zho'tele pume kereh hythre'
kehtsüro tsathiny mecyi aro kelhi'
pfeh behlo ma'sü.

SEKHÖRO

1. Miso' : Mekuimeda' mo, mi mhe ehwu mo.
2. Kehkhe : Ehzho' pfoh sehkhe.
3. Sephre : Ehse puhphrehi kehtsü.
4. Prünüchek : Tsüntsumü, Prü'boh pfoh kezü' mebeh soni mhe mekha' kehtsü zehche.
5. Thsüfü' : Thsütorü' thsü'fuh kehtsü by.

DA'MEHDZÜ KEHTSÜ

A. Mhe kehtsü kebehro kelesi:

1. Duke' Nagami Pfüse' zöhse'miro diby jelo puuro zho'tele kewe puhteeh ro?
2. Duke' Nagami kese'miro se phrehideh kehtsü diby thre' thsütee ya, zehche kelie puhhi?
3. Diby kethsü jelo Nagamiro puuro kye tsükhe mo mecyi thele' teloe ro?
4. Leriba' kebeh nethomiro ehthe kumo' pföh puuro netho loh wö dibyda' thsüdeh ro?
5. Diby kethsü jelo leriba' kebeh nethomiro lethroba' netho loh wö ro?
6. Duba' Nagami kelhi' dze' I mesü kebeh pföh ehdze' thuhi.

B. Ehshü methöh loh thu lesöhi:

1. Nagami kese'ro nüso' kehtsü _____ ro mecyi ehdze' che rö kekhewö.
2. Duke' Nagami kese'miro _____ kehtsü ni atsado kelhi' loh lesöhi thupföh _____ thsü kehlo thre'toh.
3. Nagamiro puuro kye tsükhe moi bekye tsükhe rö _____ eh mo.
4. _____ beh mo kehtsü jeo minuhro mhe mehu' kehtsü thsüeh mo.
5. Reba' zhobo' ngulo kehtsünhie' prü'boh pföh _____ thsühi soni mekha'loeh.
6. Thsütorü thsüfu'ro ni puuro ye kehlo khuhni weh _____ ketseh pföh mehtoyah.
7. Se phrehi mebeh kehtsü thsülo mo kehtsümi _____ kadie' kelie.

C. Sekahro phrühhi soni kephrüdze' loeh pukah thumebeh kehtsü phföh pföh thu lesöhi:

1. Se phrehideh kehtsü chy shühthre'rö thsülo modeh kehtsünhie'

2. Mi thro'kelie ni reba' lo zhobo' ngulo soni prü'boh pföh mekha' kehtsü zehche

3. Miso kehtsü jelo mi meduh

4. Thsütorü' pahpupfü nü lethroba' nethomi, shykehtsü che kehlönhie'

5. Zho'tele pume kerehro

D. Sekah thu mebeh kehtsüro 'zho' leh 'zhomo' la puh hi.

1. Nagami pfükesemiro lhy miso mo_____
2. Nagami pfükesemiro kelielie eh mehli rö lhy wöh_____
3. Duke Nagami pfükesemiro puro kyethsünumi kye thele wu kebehnhie mecyi kye tsükhe kekhe soni te yah_____
4. Nethomiro puro thsütoru tehze ketseh khemebeh mo_____
5. Nagami pfükesemiro mhe lokehni lee takehsü ni bokebvü deh mo_____

E. Dumise kepu:

Kesemiro nhie dumise enü lo. Shisoni nomi shüzhe loeh seso –miso kehtsü dumisero thulo rö pfoh nomi leshikye dau puh hi.

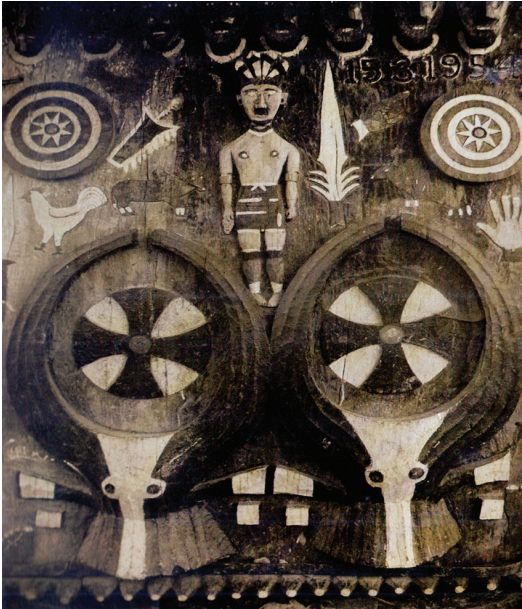
F. Mithro' 4-5 ehtro thsülo soni sekah thu mebeh kehtsüro dze ketahi.

1. Seso kehtsü ni diby kethsü jelo minu moi methsü tro jelo meyie ro?
2. Atsado Nagami tro kelhi loeh diby kethsü jelo seso ngu metseh deh ro?
3. Nomi kelhi loeh moi methsü tro kelhi dau dibythre rö seso-miso kehtsü thsü kehe pelo we la sekah kehnhi-kethsü thuphe lo.

Nagami Mhe Zehche Du Kehtsü Pukah Ro

KEPHRÜDZE' DAULO CHELOKEWE

1. Kephrüdze' phrüh chekwe' lo soni ehdze' chelo.
2. Kephrüdze' dau thu mebeh kehtsü ehdze'ro pfühphre chelo.
3. Kahkepu'miro lee' thrakezümiro zü ehdze' keta chelo.
4. Kephrüdze' chyba damehdzü kehtsü thumehte kebehro thsü chelo.
5. Sekhö' kethse'ro chelo soni pfoh sekah dau thsüh chelo.
6. Nagami shüehzhe kahdyedero lhykewu zho' ezhe kebehro chelo soni kelielie dze chepelo.
7. Nagami duke' lo emhe zehche moi mierhi kahdyedye rheh moi du kehtsü pukah kebehro chelo.
8. Ehdze'(Essay) kethu da chelo

Nagami emhe rheh kehtsüro echüh pheh, erah, ekye lee' bamhethoro zohwu kehtsünhie' ezho' trokeme ezhe kebeh ngölo yah. Thsü'khuhniu

zeh, Tseh wi ketsü, ekhuh, ehpruh, ehvü, lehni, tethromehlhö' lee' khwyni mierhiro mhe kahdyedye pheh thsü meteyah. Ethrü ehylie zehche, minuh kumo' mierhi mecyi rheh meteyah. Mhe zehche kahdyedye meduh pfüzöh lenü zü kekhkhehrü rö pukah beh tu'. Thsü'khuhni mierhiro meli' kewe, kyekenye, zatre kewe lee' thsü'ri kewe zehche.

TSEHWI KETSÜ:

Mhe zehche mierhi meduh tenau Tsehwí ketsü ni katrö'kele'. Tsehwí ketsü mierhi ni Nagaland state weh zehche. Tsehwí ketsü zehche ni kyekenye lee lhy kehphrükelö' kethsü zehche. Ekye mhöhjüba' cywa pheh

thsü'ketsü du pfoh kye thsü kehtsü nü zahthomi kye zehche. Shüehzhe keme ni kyeci'kye pfoh zahtho kethsü zehche, tro keme loeh ni thsüshe tika kehpfü sheh soni kyekenye lee zahtho kethsü zehche thsüeh.

EHVÜ ZEHCHE:

Rohcü'ro tenau Ehvü ni Nagamiro jelo meyie. Pfüzöh thudi na' medi' kehtsü

ehvü mhi' pfoh thehzö pheh chelo soni ketsü medi'eh. Ehvü mhi ni keku' lee lhykewe zehche. Ao miro zho' loeh ni kyemi Pfücüh-o ni zahtho thsüdeh kehtsünhie' pu kyemi lee lümi'nöhro mecyi ehvü mhi' pfoh ketsü medi' loowe, shyeh. Konyak miro Anghro nü ehvü mierhi du pfoh ehzü thsüyah. Nagami medöh lo ehvü mhi' pfoh pumetsüh rö rhuuteh.

EKHUH ZEHCHE:

Ekhuh mierhi ni meli' kewe, keku' lee ehmi kekhete kehtsü zehche. Netho dau kehtsü kehpfüo kye, Morung loeh lee netho kehtsa phe ehchüh mierhi du mebeh soni keku' moi meli'kewe zehche thsü teyah. Erah kedo pheh mecyi ekhuh mierhi du meteeh. Meli'we moi thsü'ri kewemi ekhuh fü pfoh ehtsü thsü rö pfüeh.

EHWE LEE EHKWY:

Ehwe lee Ehkwy mierhiro nü thsü metrö' mezoeh mo, ne pukah beh. Ehwe ni thsü'ri kewe, mi meyie moi thsü'fuh kechemi zehche. Ehkwy mierhi ni mehro kehtsü zehche.

TSÜHLE KEWE LEE PHUKEKU' ZEHCHE:

Nicühmiro ehniu, minuh ketsü, minuh mierhi, thsühtsü tika kehpfü pfoh sheh

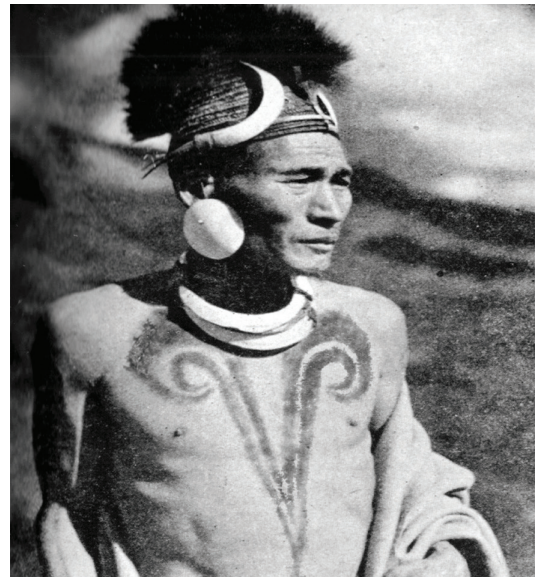
kechtsüro kadzü kewe lee' phukeku' zehche. Thenikie, ehthrü lee ehyie ro thsü'ri kewe moi keku' zehche. Sümi shüehzhero thsü' dethru kechtsünhie' ehthsü' seduh ketha' thsühi mebeh soni kyekenye zehche thsüteeh. Zahtho kethsümi kye pheh mierhi rreh mebehayah.

SHÜ LEHDYEDYE BA' EHKHÖ' LEE EHRHE' KAHDYEDYE DU KECHTSÜRO:

Erah lee' lahphero ehkhö' kahdyedye du soni thsüh-eh. Ehlo ro ehzo kahdyedye pföh soni ehkhö' moi ehrhe' tsa' kahdyedye duhi rö zohwe meloeh. Shüehzhe kahdyedye züro lethre' ledyedye weh erah lee lahpe pu zho' moi khö' lehdyethro rö mezengu lehdyethro lo son shüzhe mecyi che lehdye loyah

KHÖ'THU (TATOO):

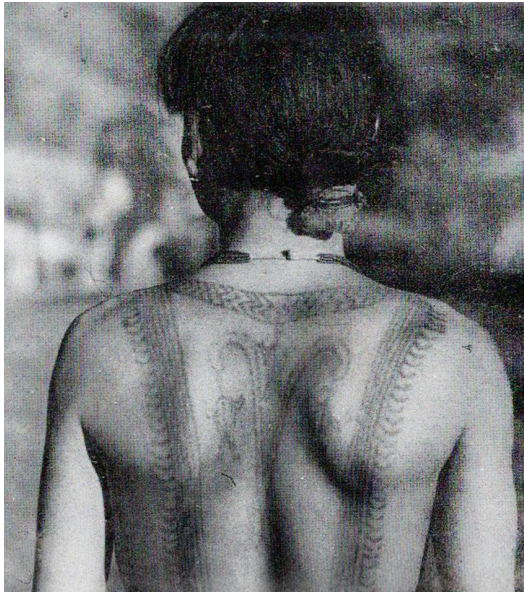
Minuh kumo' pheh khö'thu kechtsü daehlo ehshü daba'lo wöhya' cheloeh. Ne' shüzhe keme nü kumo' pheh khö'thu zü thsüeh mo. Khö'thu zü nü Konyak, Chang, Phom, Khamniungan, Pochury, Ao, Sangtam lee Yimchunger zhero nü thueh. Shühzhe lehdyedye züro medöh puuro khö'thu zü puzo lehdyedye lee kumo' pheh kethu shü mecyi lehdyedye lee pukah mecyi lehdye tö'.

KUMO' PHEH KHÖ'THU KECHTSÜ PUKAH LEHDYEDYE ZÜ KATRÖ' BEH:

Pfücühmiro kumo' rreh kechtsü ni thsü'ri kethsü zahtre thre' kechtsü kelie. Thromi'nöhro keshe'thsoh thsü'ri kefü'tro loh mahah kerikelee' nhie' zehche kumo' pheh rrehhiyah. Shüehzhe keme ni rifüh rö mi ketsü wahlo kechtsünhie' ehzo/ehmhöh pheh zehche rrehhiyah. Shüzhe keme ni ehzo pheh mo rö kengu' pheh zehche rrehhiyah.

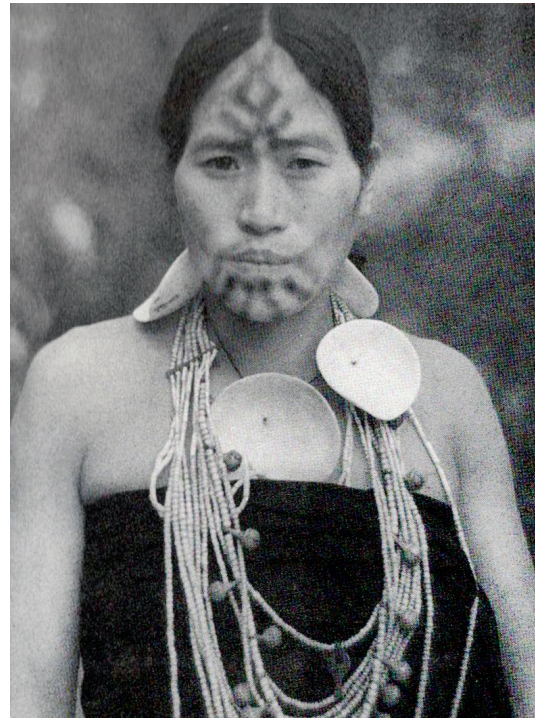
Kumo' pheh rreh kechtsü hy mhe thsümeyie kechtsü kele. Mhetho meyie thsükehlönhie' methsü'tro loh ngu lehdye lookewe jelo rrehhiyah. Shüzhe keme ni zehche rreh pföh puuro shüzhe ngu lehdye lookewe jelo rreh-

eh, ne tro keme ni kumo' rreh pfoh kechi' chy lehdie' kewe loh wulookewe mehli soni rreh-eh.

Nicühmiro ni kelhi' ehdepre kechtsünhie' zehche rrehhiyah. Shüzhe keme ni nicühmi kyela pre zünhie' lee nömenö' kedeh chy zehche rrehhiyah. Kumo' rreh kechtsünhie' thsü'khuiniu nü tsüto kechtsü mecyi sehke lookewe mehli soni rrehiyah.

Duke' Nagami kelhi' loh mhe merhi zehche kahdyedyero pfoh zehche meyeie kelee thsü rö lhywu. Mhe meyeie kethsü nhie' moi tsühlo kahdyedyero zehche kahdyedye pfoh soni lhywu. Mhe mierhi moi zehche kahdyedyero phehlo du' pfükese'miro kelhi' chemekhö' preloyah.

SEKHÖRO

1. Kehphrükelu' : Lhy tehkhu mo soni mhe kehphrü thsü kechtsü.
2. Thsü'ketsücoh : mele pheh ehthsü' ketsü dupfoh ehkye cywa thsü kechtsü.
3. Zahthomi : Kye kenyemi ezah thsüdeh kechtsümi.
4. Tsühlewe : Tehthri' thehrü lee thehni' ro zho'toh soni tatah mewe lookewe tsühlo.
5. Phuokeku' : Kumo' we rö rukwe mecyi we ru lhyeh kechtsü.

DA'MEHDZÜ KEHTSÜ

A. Mhe kehtsü kebehro kelesi:

1. Nagaland loeh diby mierhi zehche ro ngu metrö'eh ro?
2. Tsehwi ketsü zehche ni diby kethsü loeh Nagamiro jelo meye ro?
3. Diby rohcü' mhy nü Nagamiro medi' kehtsü jelo meye ro? Rohcü' mhy pfoh daba' thodi thsüeh ro?
4. Ehkhuh mierhi nü diby zehche ro? Diby kethsümiro ni ehkhuh fü pfoh ehtsü thsü pfü loowe ro?
5. Ehkhö' moi ehrhe' kahdyedyero diby mhena' pheh duhieh ro?
6. Diby shüzhero ni kumo' pheh khö'thueh ro?
7. Diby kah jelo miro ni kumo' pheh khö'thueh ro?
8. Diby kethsü jelo nicühmiro nü puuro kumo' pheh khö'thueh ro?

B. Zho' kehtsüo sühkehrühi:

A

1. Kyeci' lee Tika pheh Tsehwi ketsü zehche dumebeh kehtsü.
2. Pfücühmi pheh khö'thu kehtsü.
3. Nicühmi niukuh.
4. Ehvü ehzü pheh du mehbeh.
5. Ehkhuh mierhi.
6. Nicühmi pheh khö'thu kehtsü.

B

- a. Thsü'ri kewe zahtre
- b. Zah kethsümi
- c. Meli' kewe lee keku' zehche
- d. Tsühle kewe zehche
- e. Minuh kelhi' kehdepre kehtsü zehche
- f. Konyak mi Angh ro

C. Zho' kehtsüo rrehhi:

1. Lümi' kumo' pheh khö'thu kehtsü.
 - a. Kelhi' kehdepre kehtsü zehche.
 - b. Rifümi kyemi zehche.
 - c. Pun mi pheh khö'thu zümi nöhpü zehche.
2. Nagami shüzhe tro keme pfücühmi zo moi kengu'bu pheh mierhi rreh kehtsü.
 - a. Thsü'ri kethsü nhie' ehmi ketsü wahlo kehtsü zehche.
 - b. Kyela pre kehtsü zehche.
 - c. Netho loh ketsü kehpü zehche.

3. Ehkhuh mierhiro ni-

- a. Netho ketsü kehpfüo kye lee ehrah pheh behyah.
- b. Netho ketsü kehpfüo kye, thro'lü'kye, netho kehtsa, pfücühmiro rah pheh behyah.
- c. Kenyemi kye zehche.

4. Nagami nöhlhi katrö' zehche mierhiro-

- a. Ehkwy, Ehkhuh lee ehrhe' lehdyedero.
- b. Nicühmi kengu' pheh ehrhe' rreh kehtsü.
- c. Tsühsü' tika' rreh kehtsü, minuh mierhi lee nicühmi niukuh mierhiro.

5. Thsü'tsücoh pfoh kye mhöhjüba' cywa thsü, throlü'mizü lee netho kehtsa dau zehchero.

- a. Okewe jelo thsühiah.
- b. Pukah meyie keme jelo thsühiah.
- c. Netho cinie zehche thsü tenguhiah.

D. Nagami kye mierhi kelie rrehhi soni zehche I medo kehtsüo rreh tenguhi.
Diby kethsü jelo zehche pfüeh la' pukah thuhi.

E. Leshi mheche pfhülokewe lehdie mimeduh nhie wutso dah. Nagami throlümiro mi katröbalo mheche soni beh dah.

Mhekakeliebalo iwelo nomi shu-ehzhe jelo mhekechemiro thsühlo kewe zehche kelie mesüphe hi de shi-eleh noh ni zehche kelie mesüphehi soni dibykethsüjelo zehche shühro kethelo moi zehche pukah kebeh dze' ro thu kengulo soni iwe leshikyebu dau ehdzero puh hi.

F. Ehdze' kethu (Essay):

Mhe dze' ketoyi thukechtsünhie seboh khepfoh tsü hi soni shüno dze thu methape lo yah. Seboh khepfoh tsü mebeh kechtsü dze'ro dizhe che la shüroshü thu hi shisoni kethuo mecyi pu lido moi pu mesü kebehro sepehi rö thu lowe.

Ehdze kethuro thukethsa keze kethsü thsü rö thu lo yah.

Se kerio: Ehdze thu sede kerikelee nhie seboh lee' pukahro pfoh soni sekerio thukethsa loeh thu hi masü.

Kumo moi ehdze' tesü: Seboh khepfoh tsü mebeh kechtsü dze'ro dizhe che rö beh lo shühro pfoh soni ehdze tesü thukehthsa shü loeh thu lowe. Shühpatölo kethuo licü-lido moi mesü kebehro pfoh sepe rö thu lowe.

Thokhe se: Ehdze thu thokhe nhie seboh thu dele hi soni sekho moi sekah zho kechtsüro pfoh thukeli hi rö thu leso lo yah.

Ehdze thu leso kelochy seboh zeh moi diby dze la' zetho (title) pfoh thu hi masü.

Ehdze Zetho: Akezü Kewekelee-o

Kezü kewe ni Mapu tehke zo. Kezükeweo ni ami-eh zü nithsü moi teno soni lhi yah. Nye ni rukwewe kechtsüjelo akezü kewekelee' kelie beh. Kecüh kebehnhielo anhi kwe chisü rö lhi throh. Anhi kese thsoh deh kechtsünhie mecyi kehzüwe rö kelielie khe mo soni lhi te yah.

Thö-enyi kechtsü tsülonhie lee' lishü-lizhie tsülonhie mecyi a kezüo hanhi kwe kehzü lirhü te yah. Nye ni mhekehthrukereh tsülonhie meduh a kezükewekelee kethröhi nguloeh kechtsüjelo a jüpa moi ahwe phuthreh kehtseü thsü yah.

Akezü kewekeleeo ni pu zhotele we. Pu ni leshikephrü nhiepah mecyi mecie. Pu ni leshiphrüh thsürhi kechtsü jelo mepfo kepe ami leshikyebu kephrünümiro tenau kewekelee thsü te yah. Shühshüh jelo pu ni thsowemera kechtsü thsü eh mo. A kezü kewekeleeo ni leshikephrü nhiepah mecyi ahwe kethröhi soni awe lo wekehe pe melo yah. Ami leshikye dau kahkepumiرو lee kephrünümiro meduh puwe zo jüpa moi puwe zoh enyi soni te yah.

A kezü kewekeleeo hanhi kehzüwe rö nithsü soni tsülo ketha kezü thsü wu de kechtsü jelo nye ni Mapu nhie kekha thsü zo te yah. Aro meduh lo kezü kewekelee beh masü. Kezü kewe ni pumereh soni pu kewe moi mehwe katrö beh.

Mhetho kethsü: Seboh thu mebeh kechtsüro pfoh soni sekhö 150 mese, ehdze thuphehi (Kahkepumiرو seboh trokeme sepe hi soni kephrünümiro lo kehthe rö ehdze thuphe melo leh)

- Du pfüzoh kelhi zhotele rhuh kechtsü.
- Nagamiرو jelo Hornbill nie pumewe kebeh.

**STATE COUNCIL OF EDUCATIONAL
RESEARCH & TRAINING (SCERT)**

**STATE CENTRE OF
NAGALAND LANGUAGES (SCNL), DSE**

Iodine deficiency disorder is the single most common cause of preventable mental retardation and brain damage.

"Consume only Iodized Salt"